

אנחנו כורתים אמנה – מי ומתי?

סדר המאורעות בספרי עזרא ונחמיה¹

א. מבוא

תהליך שיבת ציון, לאחר גלות בבל, מתואר בספרי עזרא ונחמיה. שם מסופר על עליית העם מבבל, בניית בית המקדש השני והאתגרים הרבים בבניין הארץ וירושלים לנוכח האויבים המקומיים. שלושה מנהיגים בולטים קמו במהלך תקופה זו: זרובבל בן שאלתיאל (ועמו יהושע בן יהוצדק הכהן הגדול), עזרא הסופר ונחמיה בן חכליה. סדר קורותיהם של השלושה ידוע ומוכר לכל לומדי המקרא, אך כלל לא ברור שסדר זה אכן תואם את הכתוב.

התפיסה הרווחת מתבססת על שני עקרונות פשוטים: האחד – ספרי עזרא ונחמיה כתובים לפי סדרם הכרונולוגי של המאורעות המתוארים בהם, והשני – עזרא ונחמיה עלו ארצה פעם אחת בלבד, כל אחד בזמן אחר (לא כולל עלייה נוספת של נחמיה לאחר שהות בפרס, המתוארת בסוף ספר נחמיה).

1. סדר המאורעות לפי התפיסה המקובלת

לפי תפיסה זו היו שלושה שלבים בתהליך:

בשלב הראשון עלו זרובבל בן שאלתיאל, נינו של יכניה מלך יהודה, ויהושע בן יהוצדק הכהן הגדול, עם כארבעים ושנים אלף איש ואשה. היה זה בשנה הראשונה למלכות כורש מלך פרס, חמישים ושנים שנה לאחר חורבן בית המקדש, ושבעים שנה לכיבוש ירושלים תחת שלטונו של נבוכדנצר מלך בבל. בשלב זה, לקראת סופו, נבנה בית המקדש השני (עזרא א-ו).

בשלב השני עלה עזרא בן שריה הכהן, עשרים וארבע שנים לאחר עליית זרובבל, בשנת שבע לארתחשסתא המלך הוא דריווש השני, הפרסי, בנם של אחשורוש ואסתר, ועמו כמה אלפים בודדים ממשפחות הגולים לבבל. על שלב זה דברו חז"ל, באמרם שעזרא ייסד את ה'כנסת הגדולה', וקידש את ארץ ישראל קדושה שנייה (עזרא ז-י).

1. תודתי נתונה לאחי, הרב נעם, וחברי, ר' אליהו יוסף חי, שסייעו בליקוט ראיות לחיזוק הנטען במאמר זה.

בשלב השלישי עלה נחמיה בן חכליה, שלוש עשרה שנים לאחר עליית עזרא, בנה את חומות ירושלים ההרוסות במשך חמישים ושניים יום, עד כ"ה באלול, ויישב את ירושלים באנשים מכל משפחות יהודה ובנימין שהתיישבו בסביכותיה. בהגיע ל' באלול, חמישה ימים לאחר סיום המלאכה, התאספו כל העם ירושלימה ועזרא קרא לפניהם מספר התורה. בשמעם את דברי התורה, התעורר העם לשוב בתשובה על עוונות שבידם. כשלושה שבועות וחצי לאחר מכן, בכ"ד בתשרי, חתמו ראשי העם על אמנה שבה הם מקבלים על עצמם לשמור את מצוות התורה שהתירשלו בקיומן, וכעבור זמן קצר חנכו עזרא ונחמיה את חומת ירושלים אותה עמלו העם לבנות, לשפץ ולחזק (נחמיה ה-יג).

2. יסודות התפיסה המקובלת

כאמור, הבנה זו נובעת בראש ובראשונה מסדר הפסוקים, על פי הנחת היסוד הבסיסית שפסוקי המקרא מסודרים כסדר התרחשותם כל עוד אין סיבה לומר אחרת. הדברים מקבלים חיזוק מדברי הגמרא במסכת מגילה (טז, ב):

אמר רב ואיתימא רב שמואל בר מרתא: גדול תלמוד תורה יותר מבנין בית המקדש, שכל זמן שברוך בן נריה קיים - לא הניחו עזרא ועלה.

הרי שעזרא לא עלה לארץ עם עליית זרובבל לאחר הצהרת כורש, וממילא מובן שהמעשה המתואר בספר נחמיה, אודות מעמד קריאת התורה וחתמת האמנה בהנהגת עזרא, התרחש לאחר שעלו עזרא ונחמיה לארץ. וכן כתב רש"י שם:

שכל זמן שברוך בן נריה קיים לא הניחו עזרא ועלה - שיש לך לתמוה: למה לא עלה עזרא עם זרובבל בימי כורש, עד השנה השביעית לדריוש האחרון לאחר שנבנה הבית, כמו שכתוב בעזרא: 'וַיָּבֵא יְרוּשָׁלַם בְּחֹדֶשׁ הַחֲמִישִׁי הַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי וְגו' (עזרא ז, ח)? ובמדרש, שהיה לומד תורה מפני ברוך בן נריה בכבל, וברוך לא עלה מבבל, ומת שם בתוך השנים הללו...

וכך מבואר במדרש (שיר השירים רבה ה, א):

עזרא וסיעתו וחבורתו לא עלו באותה שעה, ולמה לא עלה באותה שעה? - עזרא, שהיה צריך לברר תלמודו לפני ברוך בן נריה...

לפי הבנה זו, כאשר נחמיה מצטט בספרו (נחמיה ז) קטע מ'ספר היחס' הלקוח מתקופת זרובבל, ושהופיע כבר בתחילת ספר עזרא, זהו רק קטע קצר - ואחריו חוזרים לתיאור רצף המאורעות. וכן כתב הרלב"ג שם:

ואחשוב כי עד אומר: 'ויאספו כל העם כאיש אחד אל הרחוב אשר לפני שער המים' מצא כתוב שם, אך מזה המקום והלאה - הוא ספור מה שאירע עתה.

כלומר עד המילים "אשר לפני שער המים" זהו ציטוט של ספר היחס, ומכאן ואילך חוזר הסיפור למה שארע בימי נחמיה.

דברי הגמרא במגילה ורש"י שעליה מובאים במאות ספרי אחרונים, וגם דברי מדרש שיר השירים רבה הובאו באחרונים רבים, מה שסייע לתפיסה להיעשות רווחת.

אולם מהתבוננות בספרים עזרא ונחמיה ניתן לקבל תמונה שונה לחלוטין: עזרא ונחמיה, ועמם צדיקים נוספים כמרדכי היהודי ודניאל, עלו כבר בעליית זרובבל, ובאותה העת ארעו מעמד הקריאה בתורה וחתימת האמנה המתוארים לקראת סוף ספר נחמיה. לאחר מכן חזרו עזרא ונחמיה לגולה, וכעבור תקופה עלו שוב לארץ, כל אחד בזמן אחר. לפי הבנה זו, הספר אכן כתוב לפי הסדר הכרונולוגי, אלא שהציטוט מספר היחס ארוך יותר - וגם תיאור המאורעות שאחריו שייך לתקופה המתוארת בתחילת ספר עזרא.

תמונה זו נתמכת בעשרות ראיות, רובן מתוך ספרי עזרא ונחמיה עצמם, ומקצתן מדברי חז"ל במקומות שונים. נמנה, בעזרת ה', את הראיות מהמקרא על פי סדר הכתובים ומדברי חז"ל, ולאחר מכן, לאור ריבוי הראיות התומכות בהבנה זו, והמכריחות להבין את הכתוב כפי התמונה שהצגנו כעת, נתמודד עם דברי הגמרא במגילה ורש"י שעליה שלכאורה סותרים קביעה זו, וניישבם עם התמונה אותה הצגנו כעת.

ב. תיאור השתלשלות המאורעות

נציג תחילה את סיפור השתלשלות המאורעות על פי דרכנו.

1. שלב ראשון: עליית זרובבל

חמישים ושתיים שנים לאחר חורבן המקדש, ושבעים שנה לאחר תחילת אבדן השלטון היהודי בארץ, הכריז כורש על מתן רשות לגולי בבל לשוב אל ארצם ולבנות את בית המקדש בשנית. לקריאה זו נענו גדולי וצדיקי הדור, שעלו לארץ והתיישבו באזור ירושלים, ואליהם חברו העניים ובעלי המעמד החלש. סך הכל עלו לארץ כארבעים ושניים אלף איש ואישה.

באותה התקופה התכנסו חכמי הדור, מאה ועשרים זקנים, ובהם כמה נביאים - חגי, זכריה ומלאכי, והקימו את התכנסות החכמים הגדולה בתולדות עם ישראל, 'כנסת הגדולה'. ככל הנראה, באותו מעמד תיקנו את נוסח התפילה והברכות ועוד תקנות חשובות. הנמנים עם חברי הכנסת הזו היו: זרובבל, מרדכי היהודי, דניאל, עזרא, נחמיה ועוד.

סמוך להגעתם לארץ, התעוררו הגולים, שנטשו את קיום התורה והמצוות בגולה, ללמוד מחדש את התורה ולקבל על עצמם לקיימה. בהגיע מועד ההתכנסות הישראלי הראשון מאז עלו לארץ, בראש השנה, יחד עם חידוש עבודת הקרבנות על המזבח

שהכינו, נאספו העם אל החצר אשר לפני שער המים (באשר בית המקדש עוד לא נבנה), וביקשו מעזרא, ששימש כסופר הבקיא בקריאה רהוטה, לקרוא לפניהם את דברי התורה מתוך ספר התורה שהובא אליו. בעת שקרא עזרא בתורה, ושמעו הקהל עד כמה התרשלו בקיום המצוות, געו בבכייה עד שנאלצו עזרא, נחמיה ושאר הלויים שתירגמו את דברי התורה שהקריא עזרא עבור העם הדובר ארמית, להרגיעם ולעודד את רוחם לבל יתאבלו ביום ראש השנה, שהוא יום טוב לישראל והאבלות בו אסורה.

ביום השני הקריא עזרא לפני ראשי העם, הכהנים והלויים את המצוות הקשורות למועדים הממשמשים ובאים, וכששמעו קהל המאזינים על מצוות הסוכה, מיהרו לאסוף חומרים להכנת הסוכות בירושלים, וחגגו את החג בהקרבת קרבנות וישיבה בסוכות. והייתה השמחה גדולה על שזכו לקיים המצווה שניטשה מאז גלו ישראל מהארץ.

לאחר כשלושה וחצי שבועות, בכ"ד בתשרי (לאחר איסרו חג סוכות), נאספו שוב הקהל שעלה לירושלים וחגג את חג הסוכות, הפעם לעצרת צום ותשובה על חטאי הגולה, בעיקר נישואי התערובת עם הגויים. העצרת כללה וידוי על ידי הלויים שייצגו את תשובת הכלל, הודיה לה' על חסדיו עם ישראל על אף החטאים ומעמד מכונן של חתימת ראשי העם על אמנה - קבלת האומה על עצמה לקיים את מצוות התורה, בדומה לקבלת המצוות שקיבלו ישראל על עצמם במעמד הר גריזים והר עיבל בעת שנכנסו לארץ בימי יהושע בן נון. בין היתר קיבלו על עצמם לקיים את המצוות התלויות בארץ כביכורים, תרומות ומעשרות ועוד.

כעבור זמן מה, שב עזרא לבבל. מטרת שובו הייתה להתעצם בלימוד לפני ברוך בן נריה תלמידו של ירמיהו הנביא, על מנת שיוכל בהמשך להנהיג את עם ישראל ולעצב את תודעת האומה בראשית ימי הבית השני, דבר בעל השפעה על כל ימי הבית השני, וגם ימי החורבן והגלות הארוכה שאחריה.

נחמיה חזר לפרס, לתפקידו בתור שר המשקים. ככל הנראה הסתיימה האשרה שקיבל לעלייה זמנית לארץ ישראל על מנת לתרום בהעלאת היהודים ארצה, ועל מנת לבסס את ההתיישבות היהודית בארץ, אשרה שקיבל מכורש עם הכרזתו לאפשר ליהודים לעלות לארצם. אפשר שלירידה לפרס הייתה סיבה נוספת, שעל ידי החזרה לחצר המלוכה נפתחה הזדמנות לפעול אצל המלך לביטול צו הפסקת בניית המקדש.²

דניאל אף הוא שב לארמון מלך פרס, שאישר גם לו, כמו לנחמיה, עלייה זמנית לארץ עד לביסוס ההתיישבות.

2. כן כתב הרלב"ג (עזרא ב', ב): "ואל תתמה איך יצא מירושלים אחרי שנכנס שם, כי מפני השטנה שכתבו אחשוורוש ושאר מלכי פרס להשבית המלאכה, הוצרכו לצאת משם להשתדל בכל עוז בהשלמת הבנין אחר שימצאו חן בעיני מלכי פרס".

ייתכן שגם מרדכי, ששב אף הוא לפרס כמו נחמיה ודניאל, קיבל אשרה זמנית מהמלך לעלות ארצה, שכן גם לו היה תפקיד מלכותי.³ מכל מקום גם הוא חזר לפרס זמן קצר לאחר עליית זרובבל.

2. שלב שני: עליית עזרא

כעבור כעשרים וארבע שנים, לאחר שנפטר ברוך בן נריה, ועזרא "הִכִּין לְכַבּוֹ לְדָרוֹשׁ אֶת תּוֹרַת ה' וְלַעֲשֹׂת וּלְלַמֵּד בְּיִשְׂרָאֵל חֶק וּמִשְׁפָּט" (עזרא ו, י), עלה עזרא ארצה עם עוד כמה אלפים מגולי בבל שהביא עימו. משהגיע ארצה נודע לו כי מכיוון שעזבו רבים מראשי ההנהגה הרוחנית של העם, כמרדכי, דניאל, נחמיה וכן עזרא עצמו, את העם היושב בציון, ירדה רמתם הרוחנית של העם, והם הפרו את התחייבותם באמנה שכתרו בימי זרובבל שלא לישא נשים נכריות. מששמע זאת עזרא, התענה, בכה והתפלל לה' שישלח לישראל על הבגידה וכפיות הטובה. כשראו זאת הנוכחים במקום, התאספו אל עזרא תוך שהם בוכים ומתאבלים ומתחרטים על המעל.

עזרא קרא לכינוס של תשובה והפרשת הנשים הנכריות מהעם, והשביע את הנוכחים לכנס את העם למעמד זה, תוך קביעה שמי שלא יבוא לכינוס - ינודה, ורכושו יחרם. וכך הצליח עזרא להבדיל את העם מן הנשים הנכריות.

עם נקיטת הפעולות להבדלת ישראל מנשי עמי הארץ, עזרא מכנס את בית הדין הגדול, 'כנסת הגדולה', ועימם מתקן תקנות חשובות לכיסוס מעמד התורה בקרב העם. ביניהן תקנת קריאת התורה בבית הכנסת, וכן תקנות נוספות שנועדו לחיזוק שלמות המשפחה היהודית כדי לבלום את הנטייה לשאת נשים נכריות מקרב יושבי הארץ, כמו תקנת הרוכלים העוברים בשווקים למכור תכשיטי נשים ועוד.

לדעת רבים מחכמי ישראל, באותה העת אף החיל עזרא מחדש את קדושת הארץ, והחלו לספור מחדש את שנות השמיטה ולקיים את המצוות התלויות בארץ בתוקף מחייב.

בעקבות פעליו של עזרא, המצב הרוחני של העם השתפר ללא הכר, עם ישראל נבדלו מן הנכריות, שמרו על מצוות השמיטה, התרומות והמעשרות ושאר המצוות התלויות בארץ, ובאופן כללי הקפידו על כל מצוות התורה, קלה כבחמורה. עד לפטירתו של עזרא לא היו בעיות רוחניות-דתיות,⁴ ככל הידוע, בקרב העם היושב בציון.

3. כמו שכתוב (אסתר ב', יט): "ומרדכי ישב בשער המלך".

4. אמנם בעיות רוחניות-חברתיות היו, כפי שמצינו בנחמיה ה', א-יג, שכשהגיע נחמיה לארץ, זעקו אליו העניים על שאחיהם העשירים נושים בהם וממשכנים אותם. זאת משום שהנהגה החברתית הייתה מסורה לידיו של הפחה, ולא לידי חכמי בית הדין שהשפעתם הייתה בעיקר בתחום שמירת הדת.

3. שלב שלישי: עליית נחמיה

אמנם המצב הלאומי היה בשפל, ועם מות זרובבל, שנתמנה לתפקיד פחת יהודה על ידי כורש, לא היה לארץ יהודה פחה יהודי, והתנכלויות השכנים הנכרים היו בלתי פוסקות. המצב הגיע עד כדי כך שכעבור כמעט ארבעים שנה מעת ששבו ישראל לערי יהודה ובנימין, לא נבנו עדיין חומות ירושלים מאז שנהרסו בידי נבוכדנצר. לכן כמעט ולא הייתה התיישבות יהודית בירושלים, מיוחד הנכרים שיכלו להיכנס אל העיר באין מפריע, בשל היותה מפורזת ללא חומה בעלת יכולת הגנה.

כשהגיעו הדברים לאוזניו של נחמיה, ביקש אשרה נוספת ממלך פרס, הפעם היה זה דריווש בנם של אחשורוש ואסתר, לעלות ארצה על מנת לסייע לחיזוק המעמד הלאומי של עמו, ולבניין חומת ירושלים וחידוש ההתיישבות היהודית בה.

האשרה ניתנה לשתיים עשרה שנה. נחמיה קיבל מהמלך כתב מינוי לשמש כפחת מחוז יהודה, ועלה עם מעט אנשים נוספים לירושלים. בחריצות גדולה ותוך מסירות נפש, הוביל נחמיה את בניית חומת ירושלים כך שתוך זמן קצר - חמישים ושניים יום - הסתיים פרויקט שיחזור החומה. אז נערך נחמיה לפרויקט השני, החשוב לא פחות: אכלוס ירושלים ביהודים.

לשם כך הוא קבע שתיערך הגרלה בין כל משפחות העולים ארצה, ועשירית מכל משפחה, זו שתעלה בגורל, תעזוב את מקום מגוריה ותתיישב בירושלים. כדי לערוך הגרלה במתכונת זו נעזר נחמיה ב'ספר היחס', שבו רשומות כל משפחות העולים ארצה בימי זרובבל, ובניהן תיערך ההגרלה.

כעבור שתיים עשרה שנה חזר נחמיה לפרס למשך כמה שנים, ולאחר מכן קיבל אשרה נוספת ועלה בשלישית ארצה. בינתיים נפטר עזרא הסופר, ובהיות עם ישראל ללא הנהגה רוחנית בעלת תוקף, התגלו סדקים בחומת הדת שביצר עזרא שנים רבות קודם לכן. נחמיה, בשונה מעזרא שכח סמכותו נבע מהכנת לבבו להנהגה הרוחנית של העם, השתמש בכוחו המדיני כדי לעקור תופעות אלו של מניעת המעשרות מהלויים, חילול שבת ונישואי תערובת שהחלו להתגלות שוב, כאמור, בשל העדר הנהגה רוחנית-סמכותית. הדבר עלה בידו והוא הצליח למגר תופעות אלו, ולבצר מחדש את מעמדה של תורת משה בקרב העם.

ג. ראיות מן המקרא

1. התבוננות רוחנית בספר נחמיה

התבוננות במהלך ספר נחמיה, לא זו בלבד שמצביעה כי האמנה נחתמה בתקופת זרובבל, בראשית שיבת ציון, אלא יש בה גם כדי להפריך את הטענות המרכזיות של התפיסה הנגדית - שאין להקדים את המסופר בספר נחמיה ז-י לראשית ספר עזרא. מההתבוננות במהלך הכללי של הספר, ניתן לראות בנקל שאין לטעון זה בסיס

בקשר לשאלת תיארוך קריאת התורה וחתימת האמנה. לשם קיצור נזכיר מעתה רק את כריתת האמנה כשאנו מתייחסים למאורעות שעליהם נסוב דיון זה.

בפרקים א-ו מספר נחמיה על פועלו לחיזוק ירושלים. ובפרק ז, לאחר שמסתיים שלב בניית החומות וביצור העיר, מספר נחמיה על צעדיו לאכלוס ירושלים, שהישוב היהודי בה עד כה היה דל מאד עקב המצב הבטחוני הרעוע ללא חומה בצורה. נחמיה קבע שמכל משפחה ומשפחה ממשפחות שבטי יהודה ובנימין יעלה אחד מעשרה להתישב בירושלים, וזהותו של הנבחר מכל משפחה תיקבע על ידי הגרלה. כדי לייחס את משפחות יהודה ובנימין על מנת לערוך את ההגרלה, נעזר נחמיה ב'ספר היחס' שבו נרשמו כל שמות המשפחות שעלו עם זרובבל בעת הצהרת כורש מלך פרס. בשלב זה בסיפורו (נחמיה ז, 1) מתחיל נחמיה לצטט מתוך ספר היחס שמצא.

לאחר מניית משפחות העולים בעליית זרובבל, מובא תיאור מעמד קריאת התורה בראש השנה וחתימת האמנה כשלושה וחצי שבועות לאחר מכן, לאורך כשלושה פרקים (ח-י). לאחר מכן חוזר נחמיה לתיאור תהליך האכלוס של ירושלים: ביצוע ההגרלה ומניין משפחות העולים לעיר משבטי יהודה ובנימין, וכן כהנים ולויים היושבים בירושלים. לאחר מכן מתוארת חנוכת חומת ירושלים ברוב פאר והדר, בכלי נגינה ושירי הודיה.

אפשר לראות בבירור כי כריתת האמנה מובאת באמצע תיאור יישוב ירושלים. אם אכן אירעו מאורעות אלו בזמנו של נחמיה, היה לו לנחמיה לקבוע את מקומם לפני או אחרי עניין יישוב ירושלים, ולא לקטוע את העניין באמצע. מכך שנחמיה קבעם בתוך תיאור המאמצים ליישב את ירושלים, מבלי שיהיה להם כל קשר לזה, ניכר שהסיבה שהם הושמו שם היא פשוט כי זהו חלק מציטוט ספר היחס המתאר את ימי עליית זרובבל. אם כן, לא זו בלבד שאין כלל ראיה מכך שהדברים מתוארים בספר נחמיה שהם אכן ארעו לאחר עליית עזרא ונחמיה, אלא שנראה יותר שהמאורעות המתוארים מצוטטים מספר שנכתב בימי עליית זרובבל. והסיבה לכך שהביא נחמיה את כל הציטוט המלא של ספר היחס דווקא כאן, ולא הסתפק בהבאת שמות משפחות העולים כדי לא לקטוע את רצף הסיפור, תבואר בהמשך בע"ה.

2. היעלמותו של חג הסוכות

אם נאמר שאכן מעמד קריאת התורה ארע לאחר עליית נחמיה לארץ, המשמעות הפשוטה היא שבמשך שלוש עשרה השנים שבהן עזרא ישב בארץ ישראל ועמד בראש התכנסות החכמים הגדולה ביותר שידע עם ישראל, לא קיימו ישראל את מצוות התורה הבסיסיות והמפורסמות ביותר. רק כשהקריא עזרא לישראל את התורה, הם נחשפו לראשונה למצוות התורה, כגון מצוות הסוכה שעליה נאמר כי לא קוימה עד אז. דבר זה אינו מתקבל על הדעת כלל! לא מסתבר כלל שבמשך שלוש עשרה שנים של פעילות עזרא בארץ, הוא לא ניסה או לא הצליח ללמד את עם ישראל אפילו מצוות פשוטות ובסיסיות כאלו.

גם לו היינו מבארים שעזרא ניסה ללמד את ישראל את המצוות, אלא שעד שבא נחמיה לא הייתה להם אוזן קשבת לקבל,⁵ מתמיה מאוד כיצד לא קיבלו ממנו ישראל במשך שנים רבות, ולפתע, שבועות ספורים לאחר שעלה נחמיה, כבר נעשה מהפך כזה בלבבות וכולם נעשו צמאים לשמוע דברי אלוהים.

למעשה, מעיון בפסוקים נראה בבירור שהעם כלל לא היו מודעים למצוות, ולא שהודיעו להם ולא קיבלו: "וַיִּמְצְאוּ כְּתוּבַת תּוֹרָה אֲשֶׁר צִוָּה ה' בְּיַד מֹשֶׁה אֲשֶׁר יִשְׁבוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּסֻכּוֹת בְּחָג בְּחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי" (נחמיה ח', יד). השורש מ.צ.א במקרא, כמו גם בלשון ימינו, מובנו הוא גילוי דבר שהיה נסתר מהאדם עד כה. אם ידעו ישראל על מצוות הסוכה לפני כן, מדוע מתאר המקרא את קריאת פסוקי ציווי מצוות הסוכה באמצעות המילה "וימצאו"?

יש לזכור שהנוכחים בקריאת התורה ביום השני לא היו פשוטי העם, כי אם חשובי וראשי, כולל כהנים ולויים, שוודאי ידעו על קיומה של מצוות הסוכה אם עזרא ואנשי הכנסת הגדולה פעלו בארץ כבר למעלה מעשור: "וביום השני נאספו ראשי האבות לכל העם הכהנים והלויים אל עזרא הספר ולהשפיל אל דברי התורה" (שם, יג).⁶

לעומת זאת, אם מאורע זה קרה כחודשיים לאחר עליית זרובבל והבאים עימו, הדבר מובן מאוד, שכן בגלות לא הקפידו עם ישראל לקיים את מצוות התורה. זאת מפני שעיקר קיום מצוות התורה הוא בארץ ישראל, ובארצות הנכר נצטוו ישראל לקיים את המצוות רק כאמצעי לזכור אותן לכשיזכו לשוב לארץ, וכדי לשמר את הזיקה לארץ ומצוותיה גם בהיותם בנכר. מה גם שמצוות רבות אכן לא נהגו כלל בארצות הנכר, כמו רבות מהמצוות התלויות בארץ. לכן בקרב רבים מהגולים הייתה נטייה להתרשל מקיום המצוות בגלות. וכפי שדרשה הגמרא במגילה (יג, ב; יא, א): "ישנונו עם אֶחָד - יִשְׁנונו מִן הַמִּצְוֹת". "משל רשע - זה המן, על עם דל - אלו ישראל, שהם דלים מן המצוות".

5. מה שלא משמע כלל מהפסוקים, לפחות לגבי נשיאת הנשים הנכריות (עזרא י', א-ב; ד): "וְכַהֲתַפְּלֵל עֲזָרָא וְכַהֲתוֹדְתוּ בְּכָה וּמִתְנַפֵּל לְפָנָי בֵּית הָאֱלֹהִים נִקְבְּצוּ אֵלָיו מִיִּשְׂרָאֵל קָהָל רַב מְאֹד אַנְשִׁים וְנָשִׁים וְיִלְדִים כִּי בָּכוּ הָעָם הַרְבֵּה בְּכָה: וַיַּעַן שְׁכַנְיָה... וַיֹּאמֶר לְעֲזָרָא אֲנַחְנוּ מְעַלְנוּ בְּאֵלֹהֵינוּ וְנָשָׁב נָשִׁים נְכָרִיּוֹת... קוֹם כִּי עָלֶיךָ הַדְּבָר וְאֲנַחְנוּ עִמָּךְ חֲזֹק וַעֲשֵׂה".
6. עוד יש להוסיף, שתמוה הרבר שה' נגלה לעם ישראל על ידי עבדיו הנביאים בשנה השנייה לדרייוש מלך פרס, ומזרזם לבנות את בית המקדש, במילים אוהרות כמו: "וְעַתָּה חֲזֹק וְרַבְּבֵל נְאֻם ה' חֲזֹק יְהוֹשֻׁעַ בֶּן יְהוֹצָדָק הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל וְחֲזֹק כָּל עַם הָאָרֶץ נְאֻם ה'... וְרוּחִי עֹמֵד בְּתוֹכְכֶם אֵל תִּירָאוּ", בזמן שהמצב הרוחני של העם היה כל כך שפל, עד שאפילו מצוות בסיסיות כמו סוכה הם לא קיימו עדיין.

כשעלו ישראל לארץ, עם תחיית האומה וקומה מעפר הגלות, הייתה התעוררות עממית ללמוד את מצוות התורה על מנת לקיימן שוב בארץ הקודש, מקומן הטבעי. מיד בהגיע מועד ההתכנסות הראשון - ל' אלול, ראש השנה, נתבקש עזרא הסופר לקרוא בתורה כדי ללמד את עם ישראל את דברי התורה שהשתכחו עם השנים. הקריאה עוררה זעזוע בקרב השומעים, שהביא לבכי ונאקה בעיצומו של החג, עד שהוצרכו עזרא, נחמיה והלוויים להרגיע את העם ולהסביר להם שאין להתאבל בחג אלא לשמוח על התשובה, כמתואר בפסוקים (נחמיה ח', ט-יב).

3. סתירות בפסוקים בעניין חג הסוכות

בעניין חג הסוכות עולה גם סתירה מהפסוקים לפי התפיסה המקובלת. אם אכן החלו ישראל שבאותו הדור לקיים את מצוות הסוכה רק כמעט ארבעים שנה לאחר שעלה זרובבל לארץ, ושלוש עשרה שנה לאחר שעלה עזרא לארץ, כיצד אם כן מתואר בספר עזרא, שכבר בשנה הראשונה להגעתם קיימו את מצוות חג הסוכות (עזרא ג', ד) - "וַיַּעֲשׂוּ אֶת חַג הַסֻּכּוֹת כַּכְּתוּב וְעֵלְתָּ יוֹם בְּיָוֶם בְּמִסְפַּר כְּמִשְׁפַּט דְּבַר יוֹם בְּיוֹמוֹ?" בפרט שהכתוב בנחמיה מדגיש (נחמיה ח', יז): "וַיֵּשְׁבוּ בְּסֻכּוֹת כִּי לֹא עָשׂוּ מִיָּמֵי יֵשׁוּעַ בֶּן נוּן בֶּן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עַד הַיּוֹם הַזֶּה". כוונת הכתוב היא שמאז תקופת ההתנחלות, שהחלה משנכנסו לארץ בימי יהושע בן נון ונחתמה כאשר גלו ישראל מארצם ופסקו לחלוטין מלקיים את מצוות הסוכה, לא נחוג חג הסוכות עד כדי שכחתו המוחלטת, שכן כאמור, בגולה לא הקפידו ישראל על המצוות. אך הרי מפורש בפסוק הנזכר בעזרא שדווקא קיימו את חג הסוכות מיד כשנכנסו לארץ, בימי זרובבל, ואם כן זו סתירה חמורה בין הפסוקים!

ואין לומר שכוונת הפסוק בעזרא היא שקיימו רק את מצוות חג הסוכות הקשורות להקרבת קרבנות החג, הואיל ונבנה המזבח, שאם אכן לא קיימו את מצוות הסוכה בימי זרובבל - שהוא דבר תמוה לכשעצמו, שהקריבו את קרבנות החג אך לא ישבו בסוכות - כיצד אמר הכתוב "וַיַּעֲשׂוּ אֶת חַג הַסֻּכּוֹת כַּכְּתוּב"? משמע מהפסוק שציינו את החג כפי הכתוב בתורה, ואם את עיקר מצוות התורה לא קיימו, כיצד ייתכן לומר שעשוהו "ככתוב"?

אך אם מבינים שמעמד קריאת התורה ארע בימי עליית זרובבל, הרי שיש כאן תיאור מורחב של המתואר בקצרה בספר עזרא. זוהי הראייה של ספר עזרא מתמקדת בעניין בניית המזבח וחנוכתו, ולכן מודגש עניין הקרבנות בחג הסוכות; אולם זוהי הראייה של ספר נחמיה, או ליתר דיוק של 'ספר היחס' המצוטט בו, מתמקדת במאורעות מכוננים שארעו בראשית ימי שיבת ציון מן הגולה. לכן הכתוב מתמקד בתיאור מעמד הקריאה בתורה וקיום המצוות שבא בעקבותיה, ולא בהקרבת הקרבנות, אף שגם הקרבת הקרבנות על המזבח החלה באותו היום.

דבר זה נרמז היטב בפסוקים: הפסוק כאן "וַיַּעֲשׂוּ אֶת חַג הַסֻּכּוֹת כַּכְּתוּב" מקביל לפסוק בתורה (דברים ט"ו, יג): "חַג הַסֻּכּוֹת תַּעֲשֶׂה לְךָ שְׁבַע יָמִים". הכתוב רמז שעולי

הגולה עשו את חג הסוכות כפי שכתוב בתורה. גם בנחמיה נאמר (נחמיה ח', טו): "צֵאוּ הָהָר וְהָבִיאוּ עִלַי זֵית... לַעֲשׂוֹת סֹכֶת כַּכְּתוּב". זו מעין גזירה שווה, 'ככתוב' - 'ככתוב', שנועדה להורות על כי ה"לעשות סוכות ככתוב" של נחמיה הוא אותו "ויעשו את חג הסוכות ככתוב" של עזרא.

דבר נוסף בעניין חג הסוכות: בפסוק בנחמיה נאמר (נחמיה ח', יז): "וַיַּעֲשׂוּ כָל הַקָּהָל הַשְּׂבִיִּים מִן הַשְּׂבִי סֹכֹת וַיֵּשְׁבוּ בַסֹּכֹת". לא מסתבר שהמקרא יכנה את היושבים בארץ קרוב לארבעים שנה בכינוי 'השבים מן השבי'. אך אם היה זה כחודשיים לאחר העלייה לארץ, בודאי ביטוי זה הולם את הגדרת מקיימי חג הסוכות. ביטוי זה אכן מופיע בימי זרובבל ובימי עזרא (עזרא ג', ח; ח', לה): "הַחֲלוּ זָרְבָבֶל בֶּן שָׁאֲלֻתְיָאֵל וַיִּשְׁוַע בֶּן יוֹצָדָק וּשְׂאָר אַחֵיהֶם הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּים וְכָל הַבָּאִים מֵהַשְּׂבִי יְרוּשָׁלַם", "הַבָּאִים מֵהַשְּׂבִי בְנֵי הַגּוֹלָה הַקְּרִיבוּ עֲלוֹת לְאֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל". וכן בתחילת ספר היחס (נחמיה ז', ו): "אֲלֵהָ בְנֵי הַמְּדִינָה הָעֲלִים מִשְׂבִי הַגּוֹלָה... וַיָּשׁוּבוּ לְיְרוּשָׁלַם וְלִיהוּדָה אִישׁ לְעִירוֹ".⁷

4. זהות הלשון בשני המופעים

לשון הפסוקים הזוהה בשני התיאורים (עזרא פרקים ב-ג, נחמיה פרקים ז-ח) המופיעים מיד לאחר רשימת שמות משפחות העולים בימי זרובבל, מזמינה אותנו לדרוש כעין 'גזירה שווה' ולהבין שמדובר למעשה באותו המאורע, שפעם אחת מתואר מזווית עינו של ספר עזרא, ופעם אחת מזווית עינו של ספר נחמיה.

נראה את הפסוקים בעזרא (ב', ע - ג, ד):

וַיֵּשְׁבוּ הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּים וּמִן הָעָם וְהַמְּשָׁרְרִים וְהַשׁוֹעֲרִים וְהַנְּתִינִים בְּעָרֵיהֶם וְכָל יִשְׂרָאֵל בְּעָרֵיהֶם:

וַיָּגַע הַחֹדֶשׁ הַשְּׂבִיעִי וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּעָרֵים וַיֵּאֲסֹפוּ הָעָם כְּאִישׁ אֶחָד אֶל יְרוּשָׁלַם... וַיַּעֲשׂוּ אֶת חַג הַסֹּכֹת כַּכְּתוּב וְעֲלֵת יוֹם בְּיוֹם בְּמִסְפָּר כַּמִּשְׁפָּט דָּבָר יוֹם בְּיוֹמוֹ.

ואלה הפסוקים בנחמיה:

וַיֵּשְׁבוּ הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּים וְהַשׁוֹעֲרִים וְהַמְּשָׁרְרִים וּמִן הָעָם וְהַנְּתִינִים וְכָל יִשְׂרָאֵל בְּעָרֵיהֶם וַיָּגַע הַחֹדֶשׁ הַשְּׂבִיעִי וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּעָרֵיהֶם:

7. המקום היחיד שבו מצאנו תיאור זה לגבי מי שלא עלה באותה העת לארץ הוא בעזרא ו', כא, שם מתוארת הקרבת קרבן הפסח בשנה השישית לדרייווש, שנה לפני בוא עזרא לארץ: "וַיֵּאֲכְלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל הַשְּׂבִיִּים מֵהַגּוֹלָה וְכָל הַנְּבָדָל מִטּוֹמֵאת גוֹי הָאָרֶץ אֲלֵהֶם לְדַרְשׁ לַה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל". ואמנם שם הסיבה לכינוי זה היא שהכתוב רצה להנגיד בין בני ישראל ה'אותנטיים', ששבו לארץ מהגולה, ובין הגרים שמוצאם מילידי המקום והצטרפו אליהם במשך השנים ("הנבדל מטומאת גוי הארץ אליהם"), אשר גם הם חגגו עם בני ישראל את הפסח.

וַיֹּאסְפוּ כָּל הָעָם כְּאִישׁ אֶחָד אֶל הָרְחוֹב אֲשֶׁר לִפְנֵי שַׁעַר הַמַּיִם וַיֹּאמְרוּ לְעֹזְרָא הַסֹּפֵר לְהֵבִיא אֶת סֵפֶר תּוֹרַת מֹשֶׁה אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת יִשְׂרָאֵל... וַיַּעֲשׂוּ כָּל הַקְּהָל הַשְּׂבִיִּים מִן הַשְּׂבִי סְכוּת וַיֵּשְׁבוּ בְּסִפּוֹת כִּי לֹא עָשׂוּ מִיָּמֵי יִשׁוּעַ בֶּן נֹנָן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עַד הַיּוֹם הַהוּא וַתְּהִי שִׂמְחָה גְדוֹלָה מְאֹד: וַיִּקְרָא בְּסֵפֶר תּוֹרַת הָאֱלוֹהִים יוֹם בְּיוֹם מִן הַיּוֹם הָרִאשׁוֹן עַד הַיּוֹם הָאֲחֵרוֹן וַיַּעֲשׂוּ חֶג שְׁבַעַת יָמִים וּבְיוֹם הַשְּׁמִינִי עֲצַרְתָּ כַּמִּשְׁפָּט.

5. ההיבדלות מן הנשים הנכריות

בספר נחמיה פרק ט מסופר שבכ"ד בתשרי, כשלושה שבועות וחצי לאחר מעמד קריאת התורה, נאספו ישראל ליום צום, תפילה ותשובה על חטאיהם, ובפרט על חטא נישואי התערובת (א-ב):

וּבְיוֹם עֲשָׂרִים וָאַרְבָּעָה לַחֹדֶשׁ הַזֶּה נֶאֱסְפוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּצוּם וּבְשָׂקִים וַאֲדָמָה עֲלֵיהֶם: וַיִּבְדְּלוּ זֶרַע יִשְׂרָאֵל מִכָּל בְּנֵי נֶכֶר וַיַּעֲמְדוּ וַיִּתְנוּדוּ עַל חַטְאֵיהֶם וְעוֹנוֹת אֲבֹתֵיהֶם. לאחר מכן חתמו על האמנה שבה קיבלו על עצמם לקיים את מצוות ה', והמצווה הראשונה שעליה חתמו ראשי העם באמנה היא הפרישה מנישואי התערובת שהיו ישראל נגועים בהם (שם י', לא):

וְאֲשֶׁר לֹא נָתַן בְּנֵיתָנוּ לְעַמֵּי הָאָרֶץ וְאֵת בְּנֵיתֵיהֶם לֹא נִקַּח לְבָנֵינוּ.

בספר עזרא מתוארת תגובתו החריפה של עזרא, כבואו לארץ, לשמע המציאות המצערת שהיושבים בארץ נושאים נשים נכריות (עזרא ט', א, ג-ד, ו; י', ה-יא):

וּכְכֹלֹת אֵלֶּה נָגְשׁוּ אֵלַי הַשָּׂרִים לֵאמֹר לֹא נִבְדְּלוּ הָעָם יִשְׂרָאֵל וְהַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם מֵעַמֵּי הָאָרְצוֹת כְּתוּעֵבְתֵיהֶם לִפְנֵעֵנִי... וּכְשָׁמְעִי אֵת הַדְּבָר הַזֶּה קָרַעְתִּי אֶת בִּגְדֵי וּמַעֲיָלִי וְאֶמְרָטָה מִשַּׁעַר רֹאשִׁי וְזָקַנִי וְאֶשְׂכַּח מְשׁוּמָם: וְאֵלַי יֹאסְפוּ כָּל חֵרֵד בְּדַבְּרֵי אֱלוֹהֵי יִשְׂרָאֵל עַל מַעַל הַגּוֹלָה וְאֲנִי יוֹשֵׁב מְשׁוּמָם עַד לְמִנְחַת הָעֶרֶב... וְאֶמְרָה אֱלוֹהֵי בִשְׁתֵּי וְנִכְלַמְתִּי לְהָרִים אֱלוֹהֵי פְּנֵי אֵלֶיךָ כִּי עֹנְתִינוּ רַבּוֹ לְמַעַלָּה רֹאשׁ וְאֶשְׁמַתְנוּ גְדֹלָה עַד לְשָׁמַיִם... וַיִּקַּם עֹזְרָא וַיִּשְׁבַּע אֶת שָׂרֵי הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם וְכָל יִשְׂרָאֵל לַעֲשׂוֹת כְּדָבָר הַזֶּה וַיִּשְׁבְּעוּ... וַיַּעֲבִירוּ קוֹל בִּיהוּדָה וִירוּשָׁלַם לְכָל בְּנֵי הַגּוֹלָה לְהִקְבֹץ יְרוּשָׁלַם: וְכָל אֲשֶׁר לֹא יָבֹא לְשַׁלֵּשֶׁת הַיָּמִים פְּעַצַּת הַשָּׂרִים וְהַזִּקְנִים יִחַרְם כָּל רְכוּשׁוֹ וְהוּא יִבְדֵּל מִקְּהַל הַגּוֹלָה: וַיִּקְבְּצוּ כָּל אַנְשֵׁי יְהוּדָה וּבְנֵימָן יְרוּשָׁלַם לְשַׁלֵּשֶׁת הַיָּמִים הוּא חֹדֶשׁ הַתְּשִׁיעִי בְּעֲשָׂרִים בְּחֹדֶשׁ וַיֵּשְׁבוּ כָּל הָעָם בְּרְחוֹב בֵּית הָאֱלוֹהִים מְרַעֲדִים עַל הַדְּבָר וּמְהַגְשָׁמִים: וַיִּקַּם עֹזְרָא הַכֹּהֵן וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם אַתֶּם מְעַלְתֶּם וַתְּשִׁיבוּ נָשִׁים נְכָרִיּוֹת לְהוֹסִיף עַל אֲשַׁמַּת יִשְׂרָאֵל: וְעַתָּה תָּנוּ תוֹדָה לַה' אֱלוֹהֵי אֲבֹתֵיכֶם וַעֲשׂוּ רְצוֹנוֹ וְהִבְדְּלוּ מֵעַמֵּי הָאָרֶץ וּמִן הַנָּשִׁים הַנְּכָרִיּוֹת:

אם אכן הייתה האמנה בימי נחמיה, לא ניתן בשום אופן להבין את חוסר האיזון בתגובותיו של עזרא לנשיאת הנשים הנכריות: כאשר עולה עזרא לארץ לראשונה (לפי תפיסה זו) ושומע על המציאות העגומה שהעם נושאים נשים נכריות, הוא נוקט

בצעדים חריפים - קורע בגדיו ומורט ראשו, צם, מתפלל, משיב, מאיים בחרם על הנעדר מהאסיפה ועוד. ואילו במעמד האמנה שהיה שלוש עשרה שנים לאחר מכן, כשכל השנים הללו עזרא נמצא בארץ ורואה כיצד העם מפר בידועין את השבועה שנשבע לשלח את הנשים הנכריות ולפרוש מהן, ושב לחטוא בנשיאת הנשים הנכריות,⁸ אין שום תגובה חריפה לכך מצד עזרא; הוא מפגין סלחנות תמוהה ומסתפק בהקראת דברי התורה לעם,⁹ ובהכנסת סעיף לאמנה שבו נאמר שעם ישראל מקבלים על עצמם לפרוש מנישואי התערובת עם הגויים בארץ. אין זה הגיוני כלל! אם כשהעם לא היה מודע לחומרת העוון הזדעזע עזרא מהחטא ועשה מה שעשה, קל וחומר שהיה לו להגיב בחומרה יתרה כשראה שהעם שב לסורו, ונושא לעיניו ולעיני חכמי הסנהדרין נשים נכריות!

אולם אם נבין שהאמנה נחתמה בשעה שנכנסו לארץ, הכל יהיה מובן להפליא: כשעלו לארץ, עוד לא ידעו העם את חומרת העוון לשאת נשים נכריות, כשם שלא הכירו עוד מצוות רבות אחרות, ולכן נהג עזרא כלפיהם בהבנה ואיפוק, ובנועם הפרישם מנישואי התערובת במעמד חתימת האמנה. לאחר מכן ירד עזרא לבבל, וכשחזר לאחר עשרים וארבע שנים נאמר לו (עזרא ט', א-ב): "לֹא נִבְדְּלוּ הָעָם יִשְׂרָאֵל וְהַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם מֵעַמֵּי הָאָרְצוֹת כְּתוּעַבְתִּיהֶם... כִּי נָשְׂאוּ מִבְּנֹתֵיהֶם לָהֶם וּלְבָנֵיהֶם וְהִתְעַרְבוּ זֶרַע הַקֹּדֶשׁ בְּעַמֵּי הָאָרְצוֹת וַיֵּד הַשָּׁרִים וְהַסֹּגְנִים הֵיטָה בְּמַעַל הַזֶּה רֵאשׁוֹנָה"¹⁰.

כשמוע עזרא כן, שהפרו את ברית האמנה שכרתו עם ה' אך לפני כמה שנים, חרה אפו על הדבר והגיב בחומרה יתרה, כראוי למי שהפר בבוטות את ההתחייבות שהתחייב אישית לאלוהיו, מלבד ההתחייבות הכללית של כל אדם מישראל לתורה האוסרת זאת. כעת מובן עוד יותר הביטוי החוזר על עצמו בפרק - 'מעל' (שם, ב; שם, ה; י, ו):¹¹ "וַיֵּד הַשָּׁרִים וְהַסֹּגְנִים הֵיטָה בְּמַעַל הַזֶּה רֵאשׁוֹנָה", "וְאֵלֵי יֵאָסְפוּ כָל חֵרֵד

8. ועל פי פירוש זה מוכרחים לומר שכך היה, שבין מאמצי עזרא להפריש את העם מנשים נכריות בעת הגעתו לארץ ובין חתימת האמנה, שבו העם לחטוא. ראשית משום שלפני חתימת האמנה נאמר (נחמיה ט', ב): "וַיִּבְדְּלוּ זֶרַע יִשְׂרָאֵל מִכָּל בְּנֵי נֹכַר וַיַּעֲמְדוּ וַיִּתְּנוּ עַל חַטָּאתֵיהֶם וְעוֹנוֹת אֲבֹתֵיהֶם". שנית, אם לא חטאו, מדוע הקבלה הראשונה שקיבלו על עצמם באמנה היא פרישה מנישואי תערובת?

9. שגם היא עצמה הייתה יוזמה של העם ולא שלו, כמבואר לקמן בע"ה.

10. גם לשון השרים מורה כן. אם עזרא עוד לא הזהיר והוכיח את ישראל על נישואי תערובת, וכעת הוא שומע לראשונה על תופעה זו, היה על השרים לומר שהעם 'דבקו' או 'התחתנו' בעמי הארצות; אולם 'לא נבדלו' משמעו שסוכם שהם ייבדלו, והם לא עשו כן.

11. אמנם גם לפי ההסבר המקובל, שהאמנה הייתה לאחר מכן, אפשר להבין את לשון ה'מעל', שכן כאשר ישראל נושאים נשים נכריות זה מביא אותם לעזוב את עבודת האלוהים וללכת לעבוד עבודה זרה, כמו שאמרה התורה (דברים ז', ג-ד): "בְּתֶךָ לֹא תִתֵּן לְבָנְךָ וּבִתְךָ לֹא תִקַּח לְבָנֶיךָ: כִּי יָסִיר אֶת בְּנֶךָ מֵאֲחֵרֵי וְעָבְדוּ אֱלֹהִים אֲחֵרִים". ואין לך מעילה גדולה מזו, כפי

בְּדַבְרֵי אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל עַל מַעַל הַגּוֹלָה׃, "לֶחֶם לֹא אָכַל וּמַיִם לֹא שָׁתָה כִּי מִתְאַבֵּל עַל מַעַל הַגּוֹלָה׃".

6. עזרא בתפקיד סופר ולא מנהיג

במקומות רבים במקרא אנו פוגשים בתפקיד הנקרא 'סופר'. מהתבוננות במקומות שבהם נזכר תפקיד זה במקרא, עולה כי הסופר היה בקי היטב בקריאה וכתובה. תפקידו העיקרי היה כתיבת מכתבי המלך וכדומה, אך גם קריאת כתבים לפני המלך או העם (מלכים ב' כ"ב, ה-י): "וַיֹּאמֶר חִלְקִיָּהוּ הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל עַל שֵׁפֶן הַסֵּפֶר סֵפֶר הַתּוֹרָה מִצָּאתַי בְּבֵית ה' וַיִּתֵּן חִלְקִיָּהוּ אֶת הַסֵּפֶר אֶל שֵׁפֶן וַיִּקְרָאֵהוּ... וַיַּגֵּד שֵׁפֶן הַסֵּפֶר לְמֶלֶךְ, לֵאמֹר סֵפֶר נָתַן לִי חִלְקִיָּהוּ הַכֹּהֵן וַיִּקְרָאֵהוּ שֵׁפֶן לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ".

וכן מצינו בברוך בן נריה, רבו של עזרא הסופר, שגם הוא היה סופר בעצמו, והיה כותב ומקריא כתבים (ירמיהו ל"ו, ד-ו): "וַיִּקְרָא יִרְמְיָהוּ אֶת בְּרוּךְ בֶּן נְרִיָּה וַיִּכְתֹּב בְּרוּךְ מִפִּי יִרְמְיָהוּ אֶת כָּל דְּבָרֵי ה' אֲשֶׁר דִּבֶּר אֵלָיו עַל מַגֵּלֶת סֵפֶר... וּבָאתָ אֶתָּה וְקִרְאתָ בְּמַגֵּלָה אֲשֶׁר כְּתֹבָתָ מִפִּי אֶת דְּבָרֵי ה' בְּאָזְנֵי הָעָם בֵּית ה' בְּיוֹם צוֹם וְגַם בְּאָזְנֵי כָל הַיְהוּדָה הַבָּאִים מֵעַרְיָהֶם תִּקְרָאם".

עזרא נקרא ברוב המקומות 'עזרא הסופר' על שהיה גם הוא, כמו רבו ברוך בן נריה, סופר הכותב וקורא כתבים בכלל, ואת ספר התורה בפרט.

ראייה לכך שעזרא נקרא 'סופר' על שם ששימש כסופר בפועל, ולא על שם חכמתו וכדומה, היא מכך שהביטוי 'סופר מהיר' מופיע רק על עזרא (עזרא ז', ו): "הוא עֲזָרָא עָלָה מִבְּבֶל וְהוּא סֵפֶר מְהִיר בְּתוֹרַת מֹשֶׁה", בדומה לנאמר בתהלים על סופר מוכשר הכותב במהירות ובזריזות (תהלים מ"ה, ב): "רָחַשׁ לִבִּי דְבַר טוֹב אָמַר אָנִי מַעֲשֵׂי לְמַלְךְ, לְשׁוֹנֵי עֵט סוֹפֵר מְהִיר".

מהתבוננות בפרק ח בנחמיה, נראה שעזרא אינו ממלא שם תפקיד הנהגתי, כמי שמעורר את העם לשוב בתשובה על חטאיהם או כמי שמוביל מהלך של תיקון לחטאים, אלא הוא ממלא תפקיד טכני כביכול, של סופר המקריא את דברי התורה. הדמות הפועלת המרכזית בפרק זה ובפרקים שלאחר מכן היא כלל העם השב לציון, ומתוך כך שב לעבודת אלוהיו אותה הזניח במשך עשרות שנים.

הדבר ניכר לאורך כל הפרק, החל מראשו (נחמיה ח', א): "וַיֹּאסְפוּ כָּל הָעָם כְּאִישׁ אֶחָד אֶל הָרְחוֹב אֲשֶׁר לִפְנֵי שַׁעַר הַמַּיִם וַיֹּאמְרוּ לְעֲזָרָא הַסֵּפֶר לְהֵבִיא אֶת סֵפֶר תּוֹרַת מֹשֶׁה אֲשֶׁר צָוָה ה' אֶת יִשְׂרָאֵל". לאחר מכן מתוארת קריאת התורה על ידי עזרא, כאשר הכתוב מסכם (שם, ח): "וַיִּקְרָאוּ בְּסֵפֶר בְּתוֹרַת הָאֱלֹהִים מִפְּרֹשׁ וְשׁוֹם שָׁכַל וַיְכִינּוּ

שאמרה התורה ביחס לחטא בנות מואב (במדבר ל"א, טז): "הֲזֶה הִנֵּה הָיוּ לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּדַבֵּר בְּלָעֵם לְמַסֵּר מַעַל בְּה' עַל דְּבַר פְּעוֹר". עם זאת, לפי הסברנו הביטוי מובן עוד יותר.

במקרא. כלומר כלל העם קרא את דברי התורה, באמצעות שליחותו של עזרא הסופר שקרא אותה לפנייהם ולבקשתם.

כך גם בהמשך הפרק (שם, יג-יז): "וביום השני נאספו ראשי האבות לכל העם הכהנים והלויים אל עזרא הסופר... ולהשכיל אל דברי התורה: וימצאו כתוב בתורה... ויצאו העם ויביאו... ויעשו להם סכות איש על גגו... ויעשו כל הקהל השבים מן השבי סכות וישבו בסכות". וכך גם בפרק ט (א-ג): "וביום עשרים וארבעה לחדש הזה נאספו בני ישראל בצום ובשקים ואדמה עליהם: ויבדלו זרע ישראל... ויעמדו ויתודו על חטאתיהם... ויקומו על עמדם ויקראו בספר תורת ה' אלוהיהם..."

אם אמנם האמנה הייתה בימי נחמיה, שלוש עשרה שנים לאחר שעלה עזרא לארץ ועמד בראש בית הדין הגדול ביותר שהיה לעם ישראל מעולם, כיצד ייתכן שהוא משמש בתפקיד 'זוטר' כזה של סופר המקרא את ספר התורה? וכיצד קורה שהעם הם המובילים את המהלך ולא עזרא ונחמיה, שהיו גדולי הדור באותה העת?¹²

12. יסוד זה, שבימי זרובבל עזרא לא היה ממנהיגי העולים לארץ, מקבל תימוכין איתנים מדברי חז"ל (סנהדרין כא, ב - כב, א): "תניא, רבי יוסי אומר: ראוי היה עזרא שתיתן תורה על ידו לישראל, אילמלא קדמו משה. במשה הוא אומר: 'ומשה עלה אל האלהים'. בעזרא הוא אומר: 'הוא עזרא עלה מבבל'; מה עלייה האמור כאן - תורה, אף עלייה האמור להלן - תורה. במשה הוא אומר: 'ואתי צנה ה' בעת ההוא ללמד אתכם חקים ומשפטים', בעזרא הוא אומר: 'פי עזרא הכין לבבו לדרוש את תורת ה' ולעשות וללמד בישראל חק ומשפט'. ואף על פי שלא ניתנה תורה על ידו - נשתנה על ידו הכתב..." שני הפסוקים המובאים בגמרא זו לקוחים מספר עזרא פרק ז, שבו מסופר על עליית עזרא מבבל בשנת שבע לדריוש השני. הרי שנקודת הזמן בה רואים חז"ל את תחילת הנהגתו של עזרא את עם ישראל היא בעת שעלה מבבל בשנת שבע לדריוש, לא לפני - בימי זרובבל, ולא אחרי - בימי נחמיה. גם אמרת ריש לקיש (סוכה כ, א): "כשנשתכחה תורה מישראל - עלה עזרא מבבל ויסדה", מכוונת לעלייה זו, כמו שכתוב (עזרא ז', ו): "הוא עזרא עלה מבבל". ריש לקיש השתמש בלשון הפסוק ממש. כוונת ריש לקיש שלאחר שעלה עזרא לארץ, התמנה לעמוד בראש הנהגה הרוחנית של עם ישראל, כראוי למי ששימש את גדול הדור הקודם - ברוך בן נריה. ובעודו משמש כראש הכנסת הגדולה (שהוקמה בעת עליית זרובבל, כמבואר לקמן בע"ה) ייסד תקנות המחזקות את מעמדה של התורה בישראל, כמו תקנת קריאת התורה בבית הכנסת ועוד, ובכך הרבה לימוד תורה בעם וגרם לכך שהתורה לא תשתכח מישראל. ואולי הפסוק שמראה יותר מכל דבר זה, הוא הפסוק הנזכר באותה עליה (עזרא ז', ו): "פי עזרא הכין לבבו לדרוש את תורת ה' ולעשות וללמד בישראל חק ומשפט". בפסוק זה נעוצה למעשה דרשת חז"ל המפורסמת שהזכרנו בתחילת הדברים, שעזרא התעכב מלעלות לארץ משום שלמד אצל ברוך בן נריה. כלומר, עזרא היה תלמידו המסור של ברוך בן נריה, גדול הדור הקודם, וכדי שיוכל להנהיג את עם ישראל היה עליו לנצל כל רגע שבו ברוך בן נריה עורנו חי, כדי לשמשו ולהכין את לבבו להנהגת הדור מתוך התעצמות בלימוד התורה.

הרי שעזרא לא נשא בתפקיד הנהגה רוחנית בעליית זרובבל, אלא שלשמע הצהרת כורש גם הוא נרתם, כמו גם נחמיה, מרדכי ודניאל, גדולי התורה שבאותו הדור, למשימה הלאומית לעלות ארצה, ובתוך כך להעלות כמה שיותר יהודים מן הגולים, כאשר יראו את כל גדולי האומה עולים יחדיו לארץ. אמנם, זמן קצר לאחר שעלה לארץ ותרם לביסוס ההתיישבות היהודית בה (בהיותו שותף לתיקון תקנות חשובות כמו נוסח התפילה וכדומה, במסגרת הכנסת הגדולה) שב עזרא על עקבותיו וחוזר לבבל להמשיך ללמוד מפי ברוך בן נריה, ובכך להכין את לבבו לדרוש את ה'.

7. גוף ראשון וגוף שלישי

ספר נחמיה, בשונה מספר עזרא, נכתב כעין יומן אישי, שבו מתאר נחמיה את הקורות אותו בגוף ראשון, כפי שניתן לראות כבר בתחילת הספר (נחמיה א', א-ב):

דְּבַרִי נְחֻמְיָה בֶּן חַכְלֵיָה וַיְהִי בְּחֹדֶשׁ פְּסָלְיוֹ שְׁנַת עֶשְׂרִים וָאֲנִי הָיִיתִי בְּשׁוֹשׁ הַבִּירָה:
וַיָּבֵא חֲנַנִּי אֶחָד מֵאֲחֵי הוּא וְאֲנָשִׁים מִיהוּדָה וְאֲשָׁאֵלֶם עַל הַיְהוּדִים הַפְּלִיטָה...

באופן זה כתוב ספר נחמיה בעקביות לכל אורכו, מתחילה ועד סוף, כפי שרואים בפסוקים האחרונים של הספר (שם י"ג, ל-לא):

וְטַהַרְתִּים מִכָּל נֶכֶר וְאֶעֱמִידָה מִשְׁמֵרוֹת לְכַהֲנִים וְלַלְוִיִּם אִישׁ בְּמִלְאֲכָתּוֹ: וְלִקְרֹבֶן
הָעֲצִים בְּעֵתִים מְזֻמָּנוֹת וְלִבְפוֹרִים זְכָרָה לִי אֱלוֹהֵי לְטוֹבָה:

שני המקומות היחידים שבהם במקום שייכתבו הדברים בגוף ראשון, כמו בכל הספר, הם נכתבים בגוף שלישי כלפי נחמיה, הם בספר היחס, ובעת תיאור קריאת התורה (שם ז', ט; טה; ח', ט):

וַיֹּאמֶר הַתְּרַשְׁתָּא לָהֶם אֲשֶׁר לֹא יֵאָכְלוּ מִקֶּדֶשׁ הַקִּדְשִׁים עַד עֲמֹד הַפֶּהֶן לְאוֹרִים
וְתוֹמִים:

וַיֹּאמֶר נְחֻמְיָה הוּא הַתְּרַשְׁתָּא וְעֲזָרָא הַפֶּהֶן הַסִּפֵּר... אֵל תִּתְאָבְלוּ וְאֵל תִּבְכּוּ...

כשם שברור שבספר היחס נכתבו הדברים בגוף שלישי מאחר וזהו ציטוט של ספר אחר, ולא חלק מ'יומנו האישי' של נחמיה, כך תיאור קריאת התורה הוא חלק מהציטוט, ולכן מובן שלא יהיה התיאור שם בגוף ראשון.¹³

13. אמנם נחמיה מופיע בגוף שלישי גם בסוף הספר (י"ב, כו; מז): "אֵלֶּה בִימֵי יוֹיָקִים בֶּן יְשׁוּעַ בֶּן יוֹצָדָק וּבִימֵי נְחֻמְיָה הַפֶּהֶן וְעֲזָרָא הַסּוֹפֵר"; "וְכָל יִשְׂרָאֵל בִּימֵי זֶרְבָבֶל וּבִימֵי נְחֻמְיָה נִתְּנִים מְנוֹת הַמְּשָׁרְרִים וְהַשְּׁעָרִים דָּבַר יוֹם בְּיוֹמוֹ". אולם אין בזה קושיה, משום ששם לא מדובר על דברים שאמר או עשה נחמיה, אלא על תאור תקופת נחמיה, ולא היה שייך שיאמר נחמיה: "אלה בימי יויקים... ובימי...", או "וכל ישראל בימי זרובבל ובימי..."

8. שמות חודשים בבליים

בהתבוננות על ספרי המקרא שנכתבו בתקופת המעבר בין בית ראשון לבית שני, אנו פוגשים במעבר נוסף: המעבר ממניין חודשים עברי, היינו מניין מספרי של החודשים ביחס לחודש האביב שבו יצא עם ישראל ממצרים, למניין חודשים בבלי שאינו מניין מספרי ביחס לחודש מסוים, אלא כל חודש מכונה בשם בבלי. למניין זה התרגלו עם ישראל למנות בעודם בבבל ולאחר מכן גם בפרס.

חלק מהנביאים שעלו ארצה בימי זרובבל, בראשית ימי האימפריה הפרסית, וניבאו לישראל בשנים שבין עליית זרובבל לסיום בניין בית המקדש, השתמשו עדיין במניין העברי בלבד, כמו הנביא חגי (א', א; שם, טו): "בשנת שתים לדריוש המלך בחדש הששי ביום אחד לחדש", "ביום עשרים וארבעה לחדש בששי בשנת שתים לדריוש המלך", ועוד.

מנגד, בנבואות הנביא זכריה, לצד אזכורים של מניין עברי בלבד (זכריה א', א), אנו מוצאים אזכורים המשלבים גם שמות בבליים (שם א', ז; ז', א): "ביום עשרים וארבעה לעשתי עשר חדש הוא חדש שבט בשנת שתים לדריוש", "ויהי בשנת ארבע לדריוש המלך היה דבר ה' אל זכריה בארבעה לחדש התשעי בכסלו".

במגילת אסתר, שנכתבה בפרס בידי מרדכי ואסתר, ששהו בפרס שנים רבות לאחר אחרוני הנביאים שעלו מבבל ארצה, כל ציוני התאריכים משלבים מניין בבלי לצד מניין עברי.¹⁴

באשר לספרי עזרא ונחמיה, אנו רואים חלוקה ברורה: בספר עזרא, שנכתב בידי עזרא הסופר, החודשים נמנים עדיין לפי תאריך עברי בלבד,¹⁵ כמו בספר חגי; ואילו בספר נחמיה, שבמשך כמעט ארבעת העשורים שבין עליית זרובבל לעלייתו השנייה ארצה שהה בפרס, אין כלל מניין עברי, אלא רק מניין בבלי.¹⁶

שני מקרים חורגים מכלל זה: האחד בספר עזרא, שבו מצוין שמועד סיום בניית המקדש היה בג' באדר (עזרא ו', טו): "ושיצא ביתה דנה עד יום תלתה לירח אדר".¹⁷ זאת משום שפסוק זה, כמו פסוקים רבים בספר עזרא, נכתב בארמית שהיא השפה המדוברת בבבל, ולכן נעשה בו שימוש בשם הבבלי של החודש.

המקרה השני נמצא בספר נחמיה (ז', עב): "וישבו הכהנים והלוים והשוערים והמשוררים ומן העם והנתינים וכל ישראל בעריהם ויגעו החדש השביעי ובני ישראל

14. "ותלקח אסתר אל המלך אחשוורוש אל בית מלכותו בחדש העשירי הוא חדש טבת" (ב', טז), "בחדש הראשון הוא חדש ניסן" (ג', ז), "ויקראו ספרי המלך בעת ההיא בחדש השלישי הוא חדש סיון" (ח', ט) ועוד.

15. עזרא ג', א; ג', ה; ו', יט; ז', ח-ט; ח', לא; י', ט; י', טז-יז.

16. נחמיה א', א; ב', א; ו', טו.

17. עזרא ו', טו.

בְּעֵרֵיהֶם". וכן מיד לאחר מכן (ח', ב): "וַיָּבִיֵא עֲזָרָא הַפְּהֵן אֶת הַתּוֹרָה לְפָנָי הַקֹּהֵל מֵאִישׁ וְעַד אִשָּׁה וְכָל מִבֵּין לְשֹׁמֵעַ בַּיּוֹם אֶחָד לְחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי".

חריגה זו תמוהה אם נראה במעמד קריאת התורה חלק מרצף המאורעות המתרחשים בימי נחמיה והמתוארים על ידו. אך אם זהו חלק מספר היחס שנכתב בימי זרובבל, ברור ופשוט מדוע שינה הכתוב לנקוט מניין עברי בשונה משאר הספר, שכן באותו הזמן שבו נכתב ספר היחס היה נהוג עדיין למנות ללוח החודשים העברי.

9. קיום מצוות התלויות בארץ עד ימי נחמיה

באמנה מקבלים ישראל על עצמם לקיים מצוות רבות כשבת, שמיטה, בכורות, ביכורים, חלה, תרומות ומעשרות ועוד. באם הייתה האמנה בימי נחמיה, זה אומר למעשה שאת כל המצוות הללו לא קיימו ישראל עד אז, וכאמור לעיל בנוגע לחג הסוכות, קשה מאוד להניח שלא קיימו ישראל את כל המצוות הללו בשעה שהסנהדרין יושבת במקומה ועזרא וסיעתו מונים שמיטות. בנוסף, מפורש בפסוקי ספר נחמיה שקיימו ישראל את מצוות הפרשת תרומות ומעשרות באותו הזמן (נחמיה י"ב, מז): "וְכָל יִשְׂרָאֵל בְּיָמָיו זָרְפָּבֶל וּבְיָמָיו נְחֻמְיָה נְתַנִּים מְנִיֹּת הַמְּשָׁרְרִים וְהַשְּׁעָרִים דָּבַר יוֹם בַּיּוֹמוֹ וּמִקְדָּשִׁים לְלוֹיִם וְהַלְוִיִּם מִקְדָּשִׁים לְבְנֵי אֶהֱרָן".

בנוסף, הרמב"ם כותב שקיימו את השמיטה היחידה¹⁸ שהייתה מאז שקידש עזרא את הארץ עד שנעשה מעמד חתימת האמנה (שמיטה ויובל י', ג): "ובשנה השביעית מבנינו עלה עזרא, והיא הביאה השנייה, ומשנה זו התחילו למנות מנין אחר, ועשו שנת י"ג לכנין בית שני שמיטה". אם כן, מדוע צריכים היו לקבל על עצמם לשמור את השמיטה?

אך אם היה זה בימי זרובבל, מובן שמיד עם כניסת ישראל לארץ הם קיבלו על עצמם לקיים את המצוות מחדש, לאחר שהזניחו את קיומן בשנות הגלות. ואף שבפועל עזרא קידש את הארץ רק כשעלה בפעם השנייה, עשרים וארבע שנים לאחר מכן, זה משום שלפני כן עוד לא התבססה ההתיישבות היהודית בארץ, ועוד לא היה שייך להחיל את קדושת הארץ המושתתת על ההתיישבות היהודית שמכוחה חלה הקדושה.¹⁹

18. כל זה לשיטת רבנן דרבי יהודה, שהרמב"ם פוסק כמותם, שהחלו למנות את השמיטות מהשנה השביעית לבניין המקדש. במחלוקת זו נעסוק בהמשך.

19. ועד שקידש עזרא את הארץ, אפשר שקיימו את המצוות התלויות בארץ מבלי שהיו חייבים בהן, ואפשר שלא קיימו, ובאמנה התחייבו לקיים את המצוות התלויות בארץ בבוא העת שיתחייבו בהן. אך מסתבר יותר כאפשרות הראשונה. ובפרט לפי מה שנטען לקמן, שככל הנראה זרובבל מת עוד לפני שעלה עזרא לארץ, על כרחנו לומר שקיימו הפרשת תרומת ומעשרות עוד קודם שקידש עזרא את הארץ, שהרי נאמר (נחמיה י"ב, מז): "וְכָל יִשְׂרָאֵל

10. שמות החתומים על האמנה

רשימת הכהנים החתומים על האמנה מקבילה לרשימת העולים עם זרובבל, הנמנית ב'ספר היחס', בעוד שברשימת הכהנים שקדמו לימי נחמיה נמנו בניהם של אלו.

רשימת הכהנים העולים עם זרובבל (נחמיה י"ב, א-ט).²⁰

וְאֵלֶּה הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם אֲשֶׁר עָלוּ עִם זְרֻבְבָל בֶּן שָׁאֲלֻתְיָאֵל וַיֵּשׁוּעַ שְׂרָיָה יִרְמְיָה
עֲזָרָא: אֲמַרְיָה מְלוּךְ חֲטוּשׁ: שְׁכַנְיָה רַחֵם מְרַמַּת: עֲדוּא גִנְתוּי אֲבִיָּה: מִיָּמִין מַעֲדָיָה
בְּלָגָה: שְׁמַעְיָה וַיֹּזְרִיב יְדַעְיָה: סֵלוּ עֲמוּק חֲלֻקָּה יְדַעְיָה אֵלֶּה רְאִישֵׁי הַכֹּהֲנִים
וְאֶחְיָהֶם בְּיָמֵי יֵשׁוּעַ.

רשימת החתומים על האמנה (שם י', ב-יד):

וְעַל הַחֲתוּמִים נַחְמְיָה הַתְּרַשָּׁתָא בֶּן חַכְלִיָּה וְצַדְקָיָה: שְׂרָיָה עֲזָרְיָה יִרְמְיָה: פֶּשְׁחוֹר
אֲמַרְיָה מְלֻכְיָה: חֲטוּשׁ שְׁבַנְיָה מְלוּךְ: חֶרֶם מְרַמֹּת עֲבַדְיָה: דְּנִיאֵל גִּנְתוֹן בְּרוּךְ:
מְשֻׁלָּם אֲבִיָּה מִיָּמִין: מַעֲזִיָּה בְּלָגִי שְׁמַעְיָה אֵלֶּה הַכֹּהֲנִים:

רשימת הכהנים עוד לפני עליית נחמיה (שם י"ב, י-יח):

וַיֵּשׁוּעַ הוֹלִיד אֶת יוֹיָקִים וַיֹּזְקִים הוֹלִיד אֶת אֱלִישִׁיב וְאֱלִישִׁיב אֶת יוֹדָע: וַיֹּזְדַּע
הוֹלִיד אֶת יוֹנָתָן וַיֹּנָתָן הוֹלִיד אֶת יְדוּעַ:
וּבְיָמֵי יוֹיָקִים הָיוּ כֹהֲנִים רְאִישֵׁי הָאָבוֹת לְשָׂרְיָה מְרִיָּה לְיִרְמְיָה חֲנַנְיָה: לְעֲזָרָא מְשֻׁלָּם
לְאֲמַרְיָה יְהוֹחָנָן: לְמַלְיָכוּ יוֹנָתָן לְשְׁבַנְיָה יוֹסֵף: לְחֶרֶם עֲדֻנָּא לְמַרְיֹת חֲלֻקִי: לְעֲדוּא
זְכַרְיָה לְגִנְתוֹן מְשֻׁלָּם: לְאֲבִיָּה זְכַרְיָה לְמַנְיָמִין לְמוֹעֲדָיָה פֶּלְטִי: לְבְּלָגָה שְׁמוּעַ
לְשְׁמַעְיָה יְהוֹנָתָן...

היויקים הוא בנו של יהושע הכהן הגדול,²¹ ואביו של אלישיב הכהן הגדול שהיה בימי נחמיה.²² נמצא שבזמן היויקים, עוד קודם שעלה נחמיה לארץ, כבר התחלף דור, והכהנים שהיו ראשי אבות למשפחות הכהונה היו בניהם של הכהנים הנזכרים

בימי זרובבל ובימי נחמיה נתנים מניחות המשררים והשערים דבר יום ביומו ומקדשים ללוים והלוים מקדשים לבני אהרן.

20. חלק מהשמות מופיעים בשינויים קלים בין האיזכורים. כמו: עזרא-עזריה, שכניה-שבניה, חרם-חרם, גנתוי-גנתון, מעדיה-מעזיה, בלגה-בלגי.

21. "וישוע הוליד את יויקים ויוזקים הוליד את אלישיב" (נחמיה י"ב, י).

22. "ויקים אלישיב הכהן הגדול ואחיו הכהנים ויבנו את שער הצאן המה קדשוהו ויעמידו דלתותיו..." (נחמיה ג', א).

בימי יהושע הכהן הגדול. אם כן, לא מסתבר כלל שהאמנה, שעליה חתומים הכהנים שעלו עם זרובבל, הייתה בתקופת נחמיה בן דורו של נכדו של יהושע, אלישיב.²³ תופעה דומה עולה גם מהתבוננות בראשי המשפחות. על האמנה חתומים גם ראשי משפחות העולים לארץ בימי זרובבל (נחמיה י', טו):

רָאשֵׁי הָעַם פְּרָעֵשׁ פָּחַת מוֹאֵב עֵילָם וְתוֹא בְּנֵי:

ואילו בימי עליית עזרא בשנת שבע לדריווש, נזכרים רק בניהם, הן בפירוט העולים עם עזרא (ח', ג-ד):

מִבְּנֵי פְרָעֵשׁ זְכָרְיָה וְעִמּוֹ הַתִּיחַשׁ לְזִכְרִים מֵאָה וַחֲמִשִּׁים: מִבְּנֵי פָּחַת מוֹאֵב אֶלְיָהוּעִינִי בֶן זִרְחָיָה וְעִמּוֹ מֵאֲתִים הַזְּכָרִים...

והן בפירוט נושאי הנשים הנכריות (שם י', כה-ל):

וּמִיִּשְׂרָאֵל מִבְּנֵי פְרָעֵשׁ רַמְיָה וְיִזְיָה... וּמִבְּנֵי עֵילָם מִתְּנִיָּה... וּמִבְּנֵי וְתוֹא אֶלְיָהוּעִינִי אֶלְיָשִׁיב מִתְּנִיָּה וִירְמוֹת... וּמִבְּנֵי פָּחַת מוֹאֵב עֶדְנָא וְכָלֵל...

וכן בימי נחמיה שמענו רק על בניהם של ראשי המשפחות (נחמיה ג', יא; כה):

מִדָּה שְׁנֵית הַחֲזִיק מִלְכִּיָּה בֶן חֶרֶם וְחֹשֶׁב בֶּן פָּחַת מוֹאֵב וְאֵת מִגְדָּל הַתְּנֹנְרִים: ... פֶּלֶל בֶּן אוֹזִי מִמְּנַגֵּד הַמְּקָצוּעַ וְהַמְּגִדָּל הַיּוֹצֵא מִבֵּית הַמֶּלֶךְ הָעֵלְיוֹן אֲשֶׁר לַחֲצַר הַמְּטָרָה אַחֲרָיו פְּדִיָּה בֶן פְּרָעֵשׁ:

נתון זה לכשעצמו אינו שולל את הטענה שייתכן שגם אבותיהם של אותם בנים חיו באותו הזמן, אך עובדה זו, שאיננו שומעים בשום מקום מלבד האמנה על ראשי

23. על קושי זה עמד המלבי"ם (נחמיה י"ב, יב), ופירש שראשי הכהנים עוד האריכו ימים, אך מחמת זקנותם פסקו מלשמש כראשי משפחות הכהונה בפועל: "וי"ל שהם היו חיים, והיו ראשי האבות גם בימי יויקים... שמה שנסתלקו מהיות שרי האבות לא היה מפני שמתו רק מפני זקנתם, ובכל זאת היו שרים ונכבדים מן המאוחרים מהם ולכן באו המה על החתום". אמנם לכאורה קשה לומר שהכהנים שעלו עם זרובבל היו עוד בני החיים וחתמו על האמנה, אך לא שימשו בפועל ככהנים במקדש. ראשית, לא מסתבר שכל הכהנים שבאמנה היו עוד בחיים בימי נחמיה, אך איש מהם לא היה יכול לשמש כראש בית האב שלו. זאת בהתחשב בעובדה שבאופן עקרוני הכהנים שימשו בתפקידם עד למותם, כמו שאומרת התורה בעניין רוצח בשגגה (במדבר ל"ה, כה): "וַיֵּשֶׁב בָּהּ עַד מוֹת הַכֹּהֵן הַגָּדֹל אֲשֶׁר מָשַׁח אֹתוֹ בְּשֶׁמֶן הַקֹּדֶשׁ". 2. מלשון הפסוק: "ובימי יויקים היו כהנים ראשי האבות..." נשמע שכהנים אלו היו ראשי אבות משפחות הכהונה, ואם אכן אבותיהם היו עוד בחיים והמשיכו להנהיג את שבט הכהונה עד שהם אלו שחתמו על האמנה, לא מסתבר כלל שהכתוב יכנה את בניהם בכינוי 'ראשי האבות'.

המשפחות אלא על בניהם, מתיישבת היטב אם נקבל את ההנחה שהאמנה הייתה בימי זרובבל, שנים רבות קודם לכן, ובינתיים התחלף דור.

יתר על כן, בעזרא ב ובנחמיה ז מוזכרים שמות ראשי המשפחות שעלו בימי זרובבל, ועל פי מספר הנפשות שעלו עימם ממשפחתם, בין מאות לאלפי צאצאים, ניכר שהיו אז זקנים מופלגים. בספר עזרא מבואר שזקנים אלו עוד זכרו את הבית הראשון בתפארתו (עזרא ג', יב): "וְרַבִּים מִהַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם וְרֵאשֵׁי הָאָבוֹת הַזְּקֵנִים אֲשֶׁר רָאוּ אֶת הַבַּיִת הָרִאשׁוֹן בְּיַסְדּוֹ זֶה הַבַּיִת בְּעֵינֵיהֶם בְּכִים בְּקוֹל גָּדוֹל וְרַבִּים בְּתְרוּעָה כְּשִׁמְחָה לְהָרִים קוֹל". לא סביר שהם האריכו ימים עד התקופה המתוארת בנחמיה.

11. התרשתא

בתוך תיאור קריאת התורה מסופר שנחמיה, עזרא והלויים המתרגמים את התורה לעם הרגיעו את העם, לאחר שנחרדו מהחטאים שחטאו בלא יודעין (נחמיה ח', ט):

וַיֹּאמֶר נְחֻמְיָה הוּא הַתְּרִשְׁתָּא וְעִזְרָא הִפְהִין הַסְפֵּר וְהַלְוִיִּם הַמְּבִינִים אֶת הָעָם לְכָל הָעָם הַיּוֹם קִדְשׁ הוּא לֵה' אֱלֹהֵיכֶם אֵל תִּתְאַבְּלוּ וְאַל תִּבְכּוּ כִּי בּוֹכִים כָּל הָעָם כְּשִׁמְעֵם אֶת דְּבַרֵי הַתּוֹרָה.

מובנו של הכינוי 'התרשתא' הוא: 'השר', לפי ששימש כשר המשקים של מלך פרס.²⁴ בכינוי זה מכונה נחמיה בעת עליית זרובבל, בספר היחס (עזרא ב', סג; נחמיה ז', סה): "וַיֹּאמֶר הַתְּרִשְׁתָּא לָהֶם אֲשֶׁר לֹא יֵאָכְלוּ מִקִּדְשׁ הַקִּדְשִׁים עַד עֲמֹד כִּהֵן לְאוֹרֵים וּלְתַמִּים".²⁵ וכן מצינו שנקרא כך בחתימתו על האמנה (נחמיה י', ב): "וְעַל הַחֲתוּמִים נְחֻמְיָה הַתְּרִשְׁתָּא בֶן חַכְלִיָּה...".

לעומת זאת, כאשר נחמיה עולה לארץ בשנת עשרים לארתחשסתא, הוא מקבל ממנו כאמור סמכות של 'פחה', ולכן מעתה הוא נקרא 'נחמיה הפחה' ולא 'התרשתא' (נחמיה ה', יד; י"ב, כו):

24. ובתלמוד הירושלמי (קידושין ד', א), בארו: "ויאמר התרשתא להם - ולמה נקרא שמו התרשתא? שהתירו לו לשתות ביינן. התרשתא - ואני הייתי משקה למלך". ובאר קרבן העדה שם: "לפי שהיה משקה למלך, היה צריך לשתות מן הכוס מקודם, שלא יחשדוהו שהטיל סם המות במשקה המלך. לפיכך התירו לו יין של גויים לשתות". וכן כתב בהדיא רש"י בקידושין (סט, ב): "התרשתא - נחמיה בן חכליה קרוי כן בספר עזרא. ובגמרת ירושלמי נמצא שעל שם שהיה משקה למלך היה צריך לשתות קודם, שלא יחשדוהו שמא הטיל סם המות במשקה המלך התירו לו יין של עובדי כוכבים לשתות לכך נקרא התרשתא".

25. ואין לטעון שאולי היה שר אחר במלכות פרס שעלה עם זרובבל, שכן הפרשנים על עזרא ב', סג (רש"י, מצודת דוד, מלבי"ם. וגם הראב"ע מסכים, אך מטעם הירושלמי דלעיל) כולם מסבירים ש'התרשתא' הנזכר שם הוא נחמיה בן חכליה ולא אחר. חלקם אף הוכיחו זאת מהפסוק במעמד קריאת התורה, שהובא למעלה.

גַּם מִיּוֹם אֲשֶׁר צָוָה אֶתִּי לְהִיּוֹת פֶּחֶם בְּאַרְצֵי יְהוּדָה מִשְׁנַת עֶשְׂרִים וְעַד שְׁנַת שְׁלֹשִׁים
וּשְׁתַּיִם לְאַרְתָּחְשֶׁשְׁתָּא הַמֶּלֶךְ שְׁנַיִם שָׁתַיִם עֲשָׂרָה אָנִי וְאֶחָי לְחֵם הַפָּחָה לֹא אֶכְלֹתִי:
אֵלֶּה בִּימֵי יוֹיָקִים בֶּן יִשׁוּעַ בֶּן יוֹצָדָק וּבִימֵי נַחֲמִיָּה הַפָּחָה וְעִזְרָא הַכֹּהֵן הַסּוֹפֵר:

חילופי הכינויים של נחמיה אינם מובנים אם קריאת התורה והאמנה היו בעת שנתמנה נחמיה כבר לפחה בארץ יהודה. אך אם נבין שקריאת התורה והאמנה היו בימי זרובבל, עולה חלוקה מובהקת: בעת שעלה נחמיה בימי זרובבל הוא נקרא 'התרשתא', כתפקידו המכובד - שר המשקים למלך פרס; אולם בעלותו שנית, שאז קיבל את המינוי להיות פחת יהודה, שוב לא נקרא 'התרשתא', כיוון שכעת תפקידו הרשמי הוא פחה.

אין לומר ש'תרשתא' הוא תואר מקביל לפחה, ואם כן אין ראייה לכך שאלו שתי תקופות שונות בחיי נחמיה. הרי מפורש בכתובים שבשנה השנייה לדרייוש הפרסי, עוד לפני עליית עזרא לארץ, היה זרובבל הפחה ולא נחמיה (הגי א', א): "בְּשַׁנַּת שְׁתַּיִם לְדַרְיוֹשׁ הַמֶּלֶךְ... הָיָה דָבָר ה' בְּיַד חֲגִי הַנְּבִיא אֶל זְרֻבָּבֶל בֶּן שְׂאִלְתִּיאֵל פַּחַת יְהוּדָה..."²⁶ וכן מוזכר כמה פעמים בספר חגי. ומדברי הראב"ע והמצודות כי ששבצר, שנתמנה לפחת יהודה כמתואר בתחילת ספר עזרא,²⁶ הוא למעשה זרובבל, מוכח שכבר עם עלייתו ארצה נתמנה זרובבל להיות פחת יהודה. כך גם מסתבר, שהרי המקרא מכנה עליה זו בשם (נחמיה ז, ז): "הַבָּאִים עִם זְרֻבָּבֶל", ואם נחמיה היה הפחה, לא היו קוראים לה כך. גם לא מסתבר שכורש מינה את נחמיה, שבאותה העת היה צעיר לימים, להיות הפחה, בעוד שיכול היה למנות את זרובבל שהיה גדול ממנו בשנים וגם מזרע המלוכה, ובנוסף התאים לתפקיד זה.²⁷

12. מיקום מעמד קריאת התורה

בתוך תיאור אסיפת העם מעריהם לירושלים כדי לשמוע את דברי התורה שהקריא עזרא לעם, נאמר (נחמיה ח', א-ג):

וַיֵּאָסְפוּ כָּל הָעָם כְּאִישׁ אֶחָד אֶל הָרְחוֹב אֲשֶׁר לְפָנַי שְׁעַר הַמַּיִם וַיֵּאָמְרוּ לְעִזְרָא
הַסֹּפֵר לְהִבְיָא אֶת סֵפֶר תּוֹרַת מֹשֶׁה... וַיִּקְרָא בּוֹ לְפָנַי הָרְחוֹב אֲשֶׁר לְפָנַי שְׁעַר הַמַּיִם
מִן הָאוֹר עַד מַחְצִית הַיּוֹם...

אם אכן התרחש מעמד זה כשבית המקדש כבר היה בנוי במשך כמעט שני עשורים, מדוע נאספים כולם אל הרחוב אשר לפני שער המים? הלא אין מקום מתאים יותר

26. עזרא א', ח. גם לפי רש"י, האומר בשם חז"ל כי ששבצר הוא דניאל, ממילא לא היה נחמיה הפחה.

27. הראיה שבסופו של דבר, בשנת שתיים לדרייוש, הוא משמש בתפקיד פחת יהודה. מכל מקום, גם לפי דרשת חז"ל ששבצר הוא דניאל (כמובא ברש"י ומצורת דוד שם), ממילא מובן שנחמיה אינו הפחה.

למעמד שכזה כמו רחבת חצר בית המקדש, שבה היו מקיימים כל שבע שנים את מעמד הקהל, אשר מעמד זה שערך עזרא דומה לו במידה רבה. ודאי היה שם מקום לכל השומעים, שהרי מעמד הקהל התקיים שם אפילו בתקופות מאוחרות יותר של בית המקדש השני, כאשר עם ישראל מנה לפחות מאות אלפי אנשים. אם כן, מדוע עמדו כולם ברחוב שלפני שער המים?

אך אם מאורע זה היה סמוך לעליית זרובבל, מובן מאליו מדוע עשו זאת לפני שער המים, שהרי בית המקדש עדיין לא נבנה באותו הזמן, אלא רק המזבח.

13. סגירת מעגל מגלות אשור

במהלך הווידוי שקדם לאמנה, שנאמר מפי הלויים בשם עולי הגולה, נאמר (נחמיה ט'),
 (ב):

אֵל יְמַעַט לְפָנֶיךָ אֶת כָּל הַתְּלָאָה אֲשֶׁר מִצָּאֵתָנוּ לְמַלְכֵינוּ לְשָׂרֵינוּ וּלְכַהֲנֵינוּ
 וְלַנְּבִיאָנוּ וְלְאַבְתֵּינוּ וְלְכָל עַמְּךָ מִיָּמֵי מַלְכֵי אֲשׁוּר עַד הַיּוֹם הַזֶּה:

אם האמנה היתה בעת עליית זרובבל, מובן יותר למה הוזכרו מלכי אשור, משום שהם החלו את הגלות, כשהגלו את ראובן וגד ולאחר מכן את שאר עשרת השבטים. כעת מתחילה הגלות להסתיים ונסגר המעגל. אולם אם הייתה האמנה רק ארבעים שנה לאחר מכן, כשבאותה השעה לא הייתה עליה משמעותית לארץ, מובן פחות מדוע להזכיר דווקא את גלות מלכי אשור.²⁸

בנוסף, אם וידוי הלויים היה בימי נחמיה, תמוה מאוד מדוע בין כל חסדי ה' לאורך הדורות שאותם הם מנו, הם לא הזכירו את בניין בית המקדש השני כאחד מחסדיו הגדולים של ה' שאותם הם מנו, וכפי שהזכיר עזרא בתפילתו שנים רבות קודם לכן,²⁹ אף שבניית בית המקדש הסתיימה זמן קצר קודם עלייתו, ויציבות קיומו של המקדש לא הייתה ברורה עדיין לנוכח הדברי ומעשי השטנה של עמי האזור. קל וחומר שכעבור שלוש עשרה שנים, כאשר עובדת קיומו של המקדש התקבעה יותר בתודעה, ודאי היה להם להודות על כך.

28. אך אין זו קושיה על הבנה זו, מפני שאפשר להסביר שכוונת הפסוק היא שמעת שהחלו מלכי אשור להגלותנו, אנו עוברים תלאות עד עצם היום הזה, כי גם כעת רוב ישראל בגלות, ומי שבארץ סובל מצרותיהם של הכותים ושאר צרי יהודה שבארץ.

29. "כִּי עָבְדִים אָנַחְנוּ, וּבְעַבְדָּתָנוּ לֹא עֲזָבָנוּ אֱלֹהֵינוּ, וַיֵּט עָלֵינוּ חֶסֶד לְפָנֵי מַלְכֵי פָּרַס לְתֵת לָנוּ מַחְיָה לְרוּמָם אֶת בֵּית אֱלֹהֵינוּ וּלְהַעֲמִיד אֶת חֲרֻבָּתוֹ וּלְתֵת לָנוּ גְדָר בֵּיהוּדָה וּבִירוּשָׁלַם" (עזרא ט', ט).

14. שלישית השקל לרכישת קרבנות

אחת הקבלות שמקבלים ישראל על עצמם באמנה היא מתן שלישית השקל מיד כל אדם עבור קניית הקרבנות, בנוסף על מחצית השקל שקבעה התורה³⁰ (נחמיה י', לג):

וְהַעֲמִדְנוּ עָלֵינוּ מִצּוֹת לְתֵת עָלֵינוּ שְׁלִישִׁית הַשֶּׁקֶל בַּשָּׁנָה לְעִבְדַת בַּיִת אֱלֹהֵינוּ: לְלֶחֶם הַמַּעֲרֶכֶת וּמִנַּחַת הַתָּמִיד וְלְעוֹלַת הַתָּמִיד הַשְּׁבֻתוֹת הַחֲדָשִׁים לְמוֹעֲדֵים וְלִקְדָּשִׁים וְלַחֲטָאוֹת לְכַפֵּר עַל יִשְׂרָאֵל וְכָל מְלֹאכֶת בַּיִת אֱלֹהֵינוּ:

קבלה זו באה לידי ביטוי בסיפור המקביל, לפי הסברנו, בספר עזרא (ג', ד-ה):

”וַיַּעֲשׂוּ אֶת חַג הַסֻּכּוֹת כְּכַתּוּב... וְאַחֲרָי כֵּן עֲלַת תָּמִיד וְלִחְדָּשִׁים וְלְכָל מוֹעֲדֵי הַמִּקְדָּשִׁים”.

שם בארו הפרשנים³¹ שמיד לאחר חג הסוכות החלו להקריב עולת תמיד, קרבנות ראש חודש וקרבנות מועדים ללא הפסק.

האמנה הייתה ביום כ"ד תשרי, מיד לאחר חג הסוכות, כמבואר בתחילת פרק ט בנחמיה. נמצא שהפסוק בעזרא מביא לידי ביטוי את ההחלטה לתת כסף קצוב עבור הקרבת קרבנות הציבור, שאפשרה את הקרבת קרבנות הציבור באופן מתמיד החל מאותו היום.

ד. ראיות מדברי חז"ל

1. מקיש ביאתם בימי עזרא לביאתם בימי יהושע

בגמרא מובא (ערכין לב, ב):

מאי טעמא דמאן דאמר: קדושה ראשונה קידשה לשעתה ולא קידשה לעתיד לבא? דכתיב: 'ויעשו בני הגולה השבים מן השבי סוכות וישבו בסוכות כי לא עשו מימי יהושע בן נון כן בני ישראל וגו' ותהי שמחה גדולה מאד'. אפשר בא דוד ולא עשו סוכות עד שבא עזרא? אלא מקיש ביאתם בימי עזרא לביאתם בימי יהושע, מה ביאתם בימי יהושע מנו שמיטין ויובלות וקדשו ערי חומה, אף ביאתם בימי עזרא מנו שמיטין ויובלות וקדשו ערי חומה.

30. כמבואר ברש"י ומצודת דוד, ועיין מלבי"ם שם.

31. רש"י: "ולאחר הסוכות היו מקריבים קרבנות בכל יום לבקר ולערב". ראב"ע: "אחרי חג הסוכות עולות עומדות במקום ארבעה, וכן הוא עולת תמיד לא נפסקה ועולה לחדשים ועולה לכל מועדי ה'". מצודת דוד: "אחר סוכות הקריבו בו עולות תמיד בתמידות מבלי הפסק ועולות לחדשים וכו'". מלבי"ם: "שזה נשאר גם אחרי כן שהיו מקריבים בין עולת תמיד בין עולות מוספי ר"ח ופסח ושבועות שאחריהו".

נמצא שמעמד קבלת המצוות התלויות בארץ באמנה, שהיה מיד לאחר שעשו את הסוכות, הושווה לקבלת המצוות התלויות בארץ בעת הכניסה לארץ בימי יהושע בן נון.

אם נאמר שהאמנה הייתה סמוך לעליית זרובבל, ההשוואה מובנת היטב: כשם שבימי יהושע התחייבו במצוות התלויות בארץ עם כניסתם לארץ, כך בימי עזרא כן. אך אם נאמר שמעמד זה היה בימי נחמיה, כארבעים שנה לאחר שנכנסו לארץ, והוא נבע מפני שהתרשלו העם בקיום המצוות התלויות בארץ בשלוש עשרה השנים שעברו מאז שעלה עזרא לארץ וקידשה, לא מובן מה המקום להשוואה זו: ראשית אין הקבלה בין ההתחייבות במצוות שבימי יהושע, שהייתה עם הכניסה לארץ, להתחייבות בימי נחמיה זמן רב לאחר הכניסה לארץ. שנית, ההתחייבות הרשמית הייתה שנים רבות קודם לכן, כשקידש עזרא את הארץ בשנה השביעית לבניין בית המקדש, ורק משום שחטאו ולא קיימו את המצוות התלויות בארץ, נאלצו עזרא ונחמיה לעורר את העם לתשובה על ידי מעמד של תיקון לחטא וקבלת המצוות מחדש.

דרשה זו מובאת גם בסדר עולם רבה, שם נאמר (פרק ל'):

ויאספו כל העם כאיש אחד וגו', ואומר: ויעשו כל הקהל השבים מן השבי סכות וישבו בסכות כי לא עשו מימי ישוע וגו'. אפשר לומר כן? אלא מקיש ביאתן בימי עזרא לביאתן בימי יהושע, מה בימי יהושע נתחייבו במעשרות ובשמיטין וביובלות, וקדשו ערי חומה, אף ביאתן בימי עזרא נתחייבו במעשרות ובשמיטין וביובלות, וקדשו ערי חומה. והיו ששין ושמחין לפני המקום ב"ה, שנאמר ותהי שמחה גדולה מאד.

במדרש זה מודגשת השמחה הגדולה על ששבו להתחייב במצוות התלויות בארץ.³² אם נאמר שהיה זה בימי נחמיה, וכתיקון להתרשלות במצוות אלו, גם אם נניח שהייתה שמחה של תשובה על ההתרשלות, אין מקום להשוות אותה לשמחה על קבלת המצוות בימי יהושע. הלא לחרפה ייחשב הדבר, שעד אז לא קיימו מצוות אלו, ולשמחה מה זו עושה?

32. דבר זה רמוז גם בגמרא בערכין, שטרחה לצטט גם את סוף המקרא: "דכתיב: ויעשו בני הגולה השבים מן השבי סכות וישבו בסכות כי לא עשו מימי יהושע בן נון כן בני ישראל וגו', ותהי שמחה גדולה מאד". לשם מה היה על הגמרא להביא גם מילים אלו? מה היה חסר בדרשה בלעדיתה? אלא שכיוונה הגמרא לדברי סדר עולם, שבעקבות קבלת המצוות הייתה שמחה גדולה מאד.

2. מאליהן קיבלו עליהן את המעשרות

בעניין היקש זה, בין הביאה בימי יהושע לביאה בימי עזרא, מובאת מחלוקת אמוראים - האם ההתחייבות במצוות בימי עזרא הייתה מדאורייתא או מדרבנן (ירושלמי שביעית ר', א)³³:

כתיב: ויעשו כל הקהל הבאים מן השבי סוכות וישבו בסוכות כי לא עשו מימי ישוע בן נון... הקיש ביאתן בימי עזרא לביאתן בימי יהושע: מה ביאתן בימי יהושע פטורים היו ונתחייבו, אף ביאתן בימי עזרא פטורים היו ונתחייבו. ממה נתחייבו? רבי יוסי בר חנינא אמר: מדבר תורה נתחייבו... 'והטיבך והרבך מאבותיך' - אבותיך פטורים היו ונתחייבו, ואתם פטורים הייתם ונתחייבתם. אבותיכם לא היה עליהם עול מלכות, ואתם אף על פי שיש עליכם עול מלכות. אבותיכם לא נתחייבו אלא לאחר ארבע עשרה שנה, שבע שכיבשו ושבע שחילקו, אבל אתם - כיון שנכנסתם נתחייבתם... א"ר אלעזר: מאליהן קיבלו עליהן את המעשרות. מה טעם? 'בכל זאת אנו כורתים אמנה וכותבים ועל החתום שרינו לוינו וכהנינו'... מה מקיים רבי יוסי ב"ר חנינא: 'ובכל זאת?' מכיון שקיבלו עליהן בסבר פנים יפות, העלה עליהן הכתוב כאילו מאיליהן קבלו עליהן.

רבי יוסי בר חנינא אומר שישראל התחייבו במצוות התלויות בארץ מדאורייתא, אף שלא התקיימו כל התנאים שהיו בימי יהושע, ואילו רבי אלעזר אומר שלא היו חייבים מן התורה, אלא קיבלו את המצוות על עצמם.

מדבריהם נראה באופן מובהק שהאמנה הייתה מיד עם הכניסה לארץ. ראשית, רואים זאת מההשוואה לימות יהושע: "כיוון שנכנסתם נתחייבתם", והשוואה זו אפשרית רק אם האמנה, שבה חייבו העם את עצמם במצוות אלו כמבואר לאורך דברי הירושלמי, הייתה אכן "כיוון שנכנסתם"³⁴. שנית, מצד תוכן הדברים, רבי אלעזר טוען כי

33. מחלוקת זו מובאת גם בירושלמי קידושין א', ח; ילקוט שמעוני נחמיה תתרעא.

34. בבבלי (ערכין יב, ב - יג, א) מבואר שלדעת רבי יהודה החלו למנות שמיטות מחדש בעת שחידשו את בניין בית המקדש השני, וכן הדבר לדעת חכמים לפי התירוץ הראשון בגמרא שם. אולם לדעת רב אשי בשיטת חכמים, החלו למנות שמיטות מחדש משעה שעלה עזרא מבבל, כעבור שש שנים מתחילת בניין הבית השני בשנת שתיים לדרייוש, אז קידש עזרא את הארץ והחלו למנות מניין מחודש (להלכה נחלקו הראשונים אם הלכה כרבי יהודה או כחכמים, אמנם למעשה אין לשאלה זו נפקא מינה מעשית כיום, כיוון שלאחר שנחרב המקדש התאחדו המניינים. עיין פניני הלכה שביעית ויובל ה', ז).

אולם מהירושלמי הנזכר, בשביעית ובקידושין, נראה בבירור שקידשו את הארץ מיד עם בואם בימי זרובבל, הן ממה שאמרו: "אבותיכם לא נתחייבו אלא לאחר ארבע עשרה שנה... אבל אתם - כיון שנכנסתם נתחייבתם". ואם התחייבו רק מעת חידוש בניין המקדש, וכל

"מאליהן קבלו עליהן את המעשרות"; אם האמנה הייתה בזמן נחמיה, הלא הארץ התקדשה כבר שנים רבות קודם לכן,³⁵ וכבר התחייבו ככל המצוות התלויות בארץ, אז איך ייתכן שרק עכשיו קיבלו את עצמם להתחייב במצוות? אך אם האמנה הייתה בימי זרובבל, אכן הם קיבלו עליהם את המעשרות מאליהם, כי במעמד זה הם קיבלו על עצמם את המצוות התלויות בארץ.

גם לדעת רבי יוסי בר חנינא, שחובת הפרשת תרומות ומעשרות בימי עזרא הייתה מן התורה, ורק מפני שקיבלו את המצוות "בסבר פנים יפות" מעלה עליהם הכתוב כאילו קיבלו מאליהם, דבריו אינם מובנים אם הייתה האמנה בימי נחמיה. איך אפשר לומר שקיבלו עליהם את המצוות "בסבר פנים יפות", כאשר בזמן שהתחייבו במצוות הללו לא קיימו אותן כלל, ורק שנים רבות לאחר מכן עשו תשובה על חטאם וקיבלו את המצוות שהתירשלו בקיומן? הלזה ייקרא שקיבלו עליהם המצוות בסבר פנים יפות? אך אם קיבלו עליהם זאת בכניסה לארץ בימי זרובבל, הדבר מובן מאד, שמיד עם הכניסה לארץ קיבלו עליהם את המצוות בהתכנסות מיוחדת, ולכן אף שהחוב היה מן התורה, נחשב להם שקיבלו אותן עליהם מרצונם.

3. זמן עצי כהנים והעם

המשנה במסכת תענית (ד', ה) עוסקת בזמני הבאת קרבנות העצים. הגמרא שם מבארת שקבעו חכמים זמנים קבועים בשנה להבאת העצים למקדש, לפי משפחות עולי ככל (כה, א):³⁶

שכן מעת שעלה עזרא וסיעתו, מה שייד לומר "כיוון שנכנסתם נתחייבתם?" הרי עברו יותר מארבע עשרה שנים מהכניסה העיקרית בימי זרובבל (מספר העולים עם זרובבל היה בערך פי עשרה ממספר העולים עם עזרא) עד שקידשו את הארץ! כך נראה גם מקושיית הגמרא: "מה מקיים רבי יוסי ב'ר חנינא: 'ובכל זאת?' היה אפשר לתרץ שזה היה נכון לימי זרובבל שאז נחתמה האמנה, כשטרם התחייבו במצוות מהתורה, אך לאחר שקידשו את הארץ בעת בניין בית המקדש, או בעליית עזרא כעבור עשרים שנים, התחייבו מן התורה. מבואר מכך שהיה פשוט לגמרא שבאותו מעמד קידשו את הארץ והתחייבו מהתורה במצוות תרומות ומעשרות.

35. כאמור בהערה הקודמת, מהירושלמי מבואר שקיבלו עליהם את המצוות משעה שנכנסו לארץ בימי זרובבל, ואז התקדשה הארץ. אך גם אם נלך בשיטה שהאמנה הייתה בימי נחמיה, ואם כן לא קיבלו עליהם המצוות בימי זרובבל ולא קידשו אז את הארץ, מכל מקום על כרחנו קידשו אותה כפי שנאמר בבבלי - בעת הקמת בית המקדש השני, שמונה עשרה שנים לאחר עליית זרובבל, או בעת עליית עזרא, עשרים וארבע שנים לאחר עליית זרובבל. אך לכל הדעות קשה לומר שקידשו את הארץ רק בימי נחמיה, הן מפני שלפי הירושלמי התחייבו בכניסה לארץ - ועליית נחמיה הייתה שנים רבות אחריה, והן מפני שלא מסתבר שהמתינו מלקדש את הארץ כל כך הרבה שנים.

תנו רבנן: למה הוצרכו לומר זמן עצי כהנים והעם? אמרו: כשעלו בני הגולה לא מצאו עצים בלשכה, ועמדו אלו והתנדבו משלהם. וכך התנו נביאים שביניהן, שאפילו לשכה מלאה עצים – יהיו אלו מתנדבין משלהן, שנאמר: 'והגורלות הפלנו על קרבן העצים הכהנים הלויים והעם להביא לבית אלוהינו לבית אבותינו לעתים מזמנים שנה בשנה לבער על מזבח ה' אלוהינו ככתוב בתורה'.

הברייתא מתארת תקנה לנדב עצים למקדש, ומשמע מדבריה שהתקנה תוקנה סמוך לכריתת האמנה, שכן היא מביאה פסוק הלקוח מהאמנה (נחמיה י', לה): "וְהַגִּדְלוֹת הַפְּלִנּוּ עַל קֶרְפֶן הָעֵצִים". ומבארת הברייתא שבאותו מעמד הפילו גורלות, וקבעו נביאים שבהם שכל משפחה תביא בזמן שנפל בגורלה את העצים. כעת נתבונן: אם הייתה האמנה בימי נחמיה, כיצד הגיעו למצב ש'כשעלו בני הגולה לא מצאו עצים בלשכה'? ראשית, מי עלה באותה תקופה – נחמיה עם עוד כמה אנשים בודדים? גם אם נאמר שעליית קומץ אנשים יכולה להיקרא עלייה של "בני הגולה", עדיין לא אותם אנשים הם אלו שנידבו את העצים, אלא אנשים ממשפחות שכבר עלו בעליית זרובבל: פרעוש, ארח, פחת מואב, זתוא, עדין וסנאה, כל אלו מופיעים ברשימת העולים בימי זרובבל כמובא בנחמיה ז.

שנית, למה "לא מצאו עצים בלשכה"? הלא בית המקדש כבר בנוי קרוב לעשרים שנה, ועבודת הקרבנות מתבצעת בו יום יום; אם כן, כיצד קרה שפתאום לא מצאו עצים בלשכה?

אך אם כל העניין ארע בעת עליית זרובבל לארץ, הכל פשוט: כשהגיעו לארץ ובנו את המזבח, לא היו מספיק עצים מוכנים בלשכת העצים לצורך הקרבת הקרבנות שזה עתה החלה, ובאו משפחות אלו שנמנות על העולים עם זרובבל והתנדבו להביא עצים למערכה.

4. אנשי כנסת הגדולה

הרמב"ם בהקדמה למשנה מונה עם אנשי כנסת הגדולה, לצד זרובבל, את דניאל, עזרא, נחמיה, מרדכי ועוד:

והיסודות המקובלים לא היה בהם שום מחלוקת. וכך נמשך הדבר עד אנשי כנסת הגדולה, והם חגי זכריה ומלאכי ודניאל וחנניה ומישאל ועזריה ועזרא הסופר ונחמיה בן חכליה ומרדכי וזרובבל בן שאלתיאל, ועם אלו הנביאים תשלום מאה ועשרים זקן מן החרש והמסגר ודומיהם. וגם הם עסקו בעיון כמו שעשו קודמיהם וגזרו גזרות ותקנו תקנות.

וכן כתב התשב"ץ בפירושו לאבות (א', א):

36. הדברים הובאו גם במגילת תענית על יום ט"ו באב; תוספתא תענית ג', ה; ילקוט שמעוני נחמיה תרע"א.

ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה. הם: זרובבל, נחמיה בן חכליה, מרדכי בלשן ודניאל, חנניה, מישאל ועזריה, שהיו בימי עזרא בבנין בית שני. והיו עמהם כמה נביאים, כמו שאמרו בפ"ב דמגילה: מאה ועשרים זקנים ומהם כמה נביאים תיקנו שמנה עשרה ברכות.

לא ייתכן שום זמן שבו ראו כל החכמים הללו את אלו אלא בעת עליית זרובבל. אנו יודעים שנחמיה עלה אז, שכן הוא ה'תרשתא' המוזכר שם, כפי שהזכרנו לעיל. וכן מרדכי הנזכר שם הוא מרדכי היהודי, כפי שאמרו חז"ל (מגילה טז, ב): "אמר רב יוסף: גדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות. דמעיקרא חשיב ליה למרדכי בתר ארבעה, ולבסוף בתר חמשה. מעיקרא כתיב (עזרא ב', ב): 'אֲשֶׁר בָּאוּ עִם זְרֻבָּבֶל יְשׁוּעַ נְחֻמְיָה שְׁרֵיָה רַעְלִיָּה מְרֻדָּכִי בְּלִשְׁנָן, וְלִבְסוּף כְּתִיב (נחמיה ז', ז): 'הַבָּאִים עִם זְרֻבָּבֶל יְשׁוּעַ נְחֻמְיָה עֲזַרְיָה רַעְמְיָה נְחֻמְנִי מְרֻדָּכִי בְּלִשְׁנָן'..."

לגבי דניאל, אמנם לא מפורש בפסוקים שעלה, אך כך היתה המסורת ביד הרמב"ם, התשב"ץ ועוד. וכך גם מובא בכמה מדרשים, שששבצר שנתמנה לפחת יהודה לאחר הצהרת כורש, הוא דניאל.³⁷

מניין שרק אז יכלו כולם לראות אלו את אלו? משום שאנו יודעים שמרדכי ירד לפרס לאחר מכן, ושוב לא חזר לארץ, כמבואר בסמוך. וכן דניאל ירד לגולה, ובשנת שלוש לכורש הוא נמצא על נהר החידקל (דניאל י', ד), ושוב לא עלה לארץ. הרי שהזמן היחיד שיכלו דניאל ומרדכי לראות את זרובבל, עזרא ונחמיה יחד, הוא בעליית זרובבל עם הצהרת כורש.³⁸

37. "אדין ששבצר דך אתא יהב אושיא די בית אלהא - זה דניאל... ולמה נקרא שמו ששבצר? שבאו שש צרות בימיו" (ילקוט שמעוני עזרא תתרטו, וכיוצא בזה בפסיקתא רבתי איש שלום ר'; בראשית רבתי ויחי מ"ט, ט).

38. לכאורה אפשר היה לטעון שמרדכי ודניאל שבו לארץ בשנית לאחר שירדו לפרס, אך באופן פשוט נראה מהכתוב במגילת אסתר ובספר דניאל שזה לא קרה. בנוגע למרדכי: אמנם שמו מופיע במשנה במסכת שקלים כממונה על הקינים במקדש (ה', א), וראשונים רבים אמרו כי זהו מרדכי היהודי (ברטנורא שם, המאירי שם, רש"י מנחות סד, ב ועוד), אך כבר הקשו תוספות (מנחות שם) שלשם כך יש להגיד שמרדכי חי חמש מאות שנה. כנראה התכוונו חז"ל ש'מרדכי' שעליו מדובר במשנה היה משורש נשמתו של מרדכי היהודי, או דומה לו בתכונות ייחודיות לשניהם, ולא שזהו אותו אדם ממש. שנית, יש מסורת על קבריהם של מרדכי ואסתר בהמדאן שבאיראן, ואף לפי המסורת שאסתר קבורה בברעם, היא אמורה רק לגבי אסתר, ורק בדורות האחרונים החלו להצמיד לקבר זה גם את מרדכי (עיי' בספר מעשה הגדולים תצוה כ"ד, חיבת ירושלים י"ג, אוצר המכתבים מכתב אלף ר"ה, מצבות קודש בארץ ישראל ס"ט). שלישיית, לא ייתכן שאדם חשוב כמרדכי ימונה לתפקיד שוטר כאחראי על הקינים, כשם שלא ימנו רב ראשי שהזקין לגבאי בבית כנסת רגיל. בנוגע לדניאל, אין

מלכודת זאת, נראה מהפסוקים שבימי עליית נחמיה כבר לא היה זרובבל בין החיים, שכן זרובבל שימש כפחה בעת עלייתו, כפי שראינו לעיל על פי ספר חגי. ואילו בימי נחמיה כבר לא היה פחה יהודי שמשל במחוז יהודה, ועל כן מצבם של יהודי הארץ היה בכי רע. כמו כן, זרובבל נעלם מן הפסוקים עוד בטרם עלה עזרא לארץ, ונראה שכבר אז הוא מת. בנוסף, כאשר נחמיה עצמו ממונה לפחת יהודה בידי מלך פרס, אין משמע מן הפסוקים שהדבר בא על חשבון זרובבל או פחה אחר.

ה. תימוכין מדברי הראשונים

נביא כמה ראשונים שמדבריהם מוכח שנקטו בדרך זו, שהאמנה הייתה בימי זרובבל ולא בימי נחמיה.

ראשון לכולם הוא רש"י. אותו רש"י שדבריו במסכת מגילה, שצוטטו לעיל, הביאו מאות אחרונים להבין כהנחת יסוד שעזרא לא עלה עם זרובבל, הוא עצמו כותב כדברינו. ראשית, במציאת ספר היחס, הוא כותב על הביטוי "סֵפֶר הַיְחֻשׁ הָעוֹלָיִם בְּרֵאשׁוֹנָה" (נחמיה ז', ה):

העולים בראשונה - מאותן היהודים העולים עם עזרא בראשונה.

הרי שלדעת רש"י עזרא עלה עם זרובבל בעלייה הראשונה. שנית, בהמשך הוא כותב כי הציטוט מספר היחס כולל את האמנה (שם, ה-ו):

כל אלה הדברים היו כתובים באותה אגרת... עד 'והגורלות הפלנו על קרבן העצים'.

כך עולה גם מדברי 'המפרש' על דברי הימים (א' כ"ד, ב):

...שכן מצינו, שהרי יהוצדק אביו של יהושע היה, ויהוצדק ועזרא בני שריה היו... וכשעלו מבבל, עלה יהושע ושימש, ולא שימש עזרא לפי שהיה יהוצדק הבכור, וקדמו בן אחיו הבכור כדכתיב בנבואת חגי: יהושע בן יהוצדק הכהן הגדול.

כלומר, הסיבה שיהושע היה הכהן הגדול ולא דודו, עזרא, היא רק משום שיהושע היה בנו של הבכור, יהוצדק; אך מכל מקום עזרא היה שם בעליית זרובבל.³⁹

תיעוד שלפיו הוא שב לארץ בשנייה, ואף כל המסורות על מקום קבורתו הינן בחוץ לארץ (הדעה המרכזית היא שקברו בשושן שבאיראן, ויש אומרים שבאזור עיראק או אוזבקיסטן).
39. רש"י מבאר זאת אחרת, על פי דרכו במסכת מגילה: "ומה שלא היה עזרא בן שריה הסופר כהן גדול, ובן אחיו יהושע בן יהוצדק כיהן, זהו הטעם לפי כי יהושע עלה עם זרובבל כמה ימים ושנים קודם שעלה עזרא" (דברי הימים א' ה', מא). לקמן נבאר בע"ה את דברי רש"י הללו עם דבריו במגילה, באופן שיתיישב עם טענתנו.

כך עולה גם מדברי רבי אברהם אבן עזרא, שכפירושו על ההתייבות באמנה להבאת קרבן העצים לבית המקדש, כתב (נחמיה י', לה): "שתבנוהו". כלומר, כעת בית המקדש עדיין אינו בנוי, וההתייבותנו להביא עצים לבית המקדש תתממש רק לכשייבנה. הרי שבית המקדש עוד לא היה בנוי בעת כריתת האמנה, וזה ייתכן רק אם האמנה הייתה בימי זרובבל.⁴⁰

ו. התמודדות עם קושיות

1. היכן מוזכר עזרא בעליית זרובבל

על פי מה שלמדנו, עולה בכירור שעזרא עלה עם זרובבל, שב לבבל לאחר זמן קצר ושוב עלה לאחר עשרים וארבע שנים. אמנם גם על שיטתנו יש קושיות מהכתוב. הראשונה שבהן היא: כיצד ייתכן שלא הוזכר עזרא עם העולים עם זרובבל? התשובה היא: הוא אכן הוזכר. בפירוט העולים עם זרובבל, בספר עזרא, נאמר (עזרא ב', ב): "אֲשֶׁר בָּאוּ עִם זָרְבָבֶל יְשׁוּעַ נְחֻמְיָה שָׁרְיָה רְעֵלְיָה מְרֹדַכִּי בִלְשָׁן...".

בפירוט העולים עם זרובבל בספר נחמיה, נאמר (נחמיה ו', ז): "הַבָּאִים עִם זָרְבָבֶל יְשׁוּעַ נְחֻמְיָה עֲזַרְיָה רְעֵמְיָה נְחֻמְנִי מְרֹדַכִּי בִלְשָׁן...".

את עזריה ושריה, יחד עם ירמיה, אנו מוצאים כמה פעמים בספרי עזרא ונחמיה, אלא שלפעמים במקום 'עזריה' כתוב 'עזרא'. כן אנו מוצאים ברשימת הכהנים העולים עם זרובבל (נחמיה יב, א): "וְאַלְהֵי הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם אֲשֶׁר עָלוּ עִם זָרְבָבֶל בֶּן שְׂאֵלְתִיאֵל וַיְשׁוּעַ: שָׁרְיָה יְרֵמְיָה עֲזַרְיָה".

גם בני שלושתם מופיעים יחד, בין הכהנים בימי יהויקים בנו של יהושע הכהן הגדול (שם י"ב, יב-יג): "וּבְיָמֵי יוֹיָקִים הָיוּ כֹהֲנִים רְאִשֵׁי הָאֲבוֹת לְשָׁרְיָה מְרִיָה לְיְרֵמְיָה חֲנַנְיָה: לְעֲזַרְיָה מְשֻׁלָּם...". את השלושה אנו מוצאים גם בראש הכהנים החתומים על האמנה: "וְעַל הַחֲתוּמִּים... וְצָדִיקָה: שָׁרְיָה עֲזַרְיָה יְרֵמְיָה... אֶלֶּה הַכֹּהֲנִים" (שם י, ב-ג).

עולה מן הפסוקים ששריה, עזרא-עזריה וירמיה היו שלושתם כהנים, ממשפחת כהנים חשובה, הנמנים ראשונה בכהונה בימי זרובבל.

על כן נראה ש'עזריה' הנזכר שלישי לעולים עם זרובבל, אחר יהושע הכהן הגדול ונחמיה, אינו אלא עזרא הסופר, שמצינו שקראו הכתוב לפעמים 'עזריה'. והרי לנו ארבעת גדולי האומה, ששנים מהם הנהיגו את העם ב'תקופת זרובבל הפחה' - זרובבל בן שאלתיאל ויהושע הכהן הגדול, והשנים הנזכרים אחריהם הם שהנהיגו את עם

40. לפי דברינו לעיל בנוגע לדברי הרמב"ם והתשב"ץ על אנשי כנסת הגדולה, הרי שגם לדעתם עזרא עלה בעליית זרובבל.

ישראל ב'תקופת נחמיה הפחה' - נחמיה בן חכליה ועזרא בן שריה. הכל מתיישב היטב.⁴¹

אכן כך כתב רבי שלמה לוריא בהקשר לטעויות בכתיבת שמות בגט (ים של שלמה גיטין ד, לא): "אבל אין לחוש לעזרא, אף על גב דעזריה הוא עזרא, כדמוכח בעזרא בכמה דוכתי, וכן פי' רש"י בריש פירקי אבות, דעזריה הוא עזרא, דעלה מבבל".

נראה שבהזכירו את רש"י על פרקי אבות, כוונתו לפירוש מחזור ויטרי, שהיה תלמידו של רש"י, שבסימן תכ"ד כתב פירוש לפרקי אבות. בהגיעו לאנשי הכנסת הגדולה, שנזכרו במשנה הראשונה באבות, פירש: "ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה. ואילו הן: עזריה, הוא עזרא, שעלה מבבל וגלותו עמו".

2. למה זרובבל ויהושע לא נזכרו באמנה

עוד שאלה כבדה שיש ליישבה: אם אכן נחתמה האמנה בימי זרובבל, כיצד ייתכן שזרובבל הפחה ויהושע הכהן הגדול לא נזכרו בה? הלא הם היו גדולי הדור, ומן הראוי היה שהם יהיו הראשונים לחתום!

אפשר לענות מגוון של תשובות, למשל: זרובבל ויהושע הכהן הגדול היו המנהיגים המדיניים של העולים, כפי שאנו מוצאים בנבואות חגי וזכריה שמופנות אליהם כמי שביכולתם לחדש את המשך בניית בית המקדש, בעוד עזרא ונחמיה עסקו יותר בתיקון הרוחני של מצב העם שהיה ירוד מאד בגולה. מי שחתם על האמנה היו המנהיגים הרוחניים-דתיים של האומה, יושבי הסנהדרין, ולא המדינאים. לכן גם חגי, זכריה, מלאכי ודניאל לא חתומים עליה, כי אמנם הם היו מאנשי הכנסת הגדולה, אך לא מיושבי הסנהדרין האחראים על חיזוק שמירת המצוות בעם.

41. כמה ראיות יש לזיהוי עזריה עם עזרא הסופר. ראשית, מסתבר שעזרא נקרא עזריה על שם סבו (עזרא ז', א): "עֲזָרָא בֶן שְׂרָיָה בֶן עֲזָרְיָה". שנית, בפרק יב כתוב שלבנו של עזרא הנמנה עם שריה וירמיה קראו מְשָׁלִם, והוא נקרא על שם סבי סבו שנקרא משולם (נחמיה י"א, א): "שְׂרָיָה בֶן חֶלְקִיָּה בֶן מְשָׁלִם בֶן צְדוּק בֶן מְרִיּוֹת בֶן אַחִיטוֹב נָגִיד בֵּית הָאֱלֹהִים". משולם זה הוא שלום הנזכר בשושלת עזרא (עזרא ז', א-ב): "אֲחֵר הֶדְבָרִים הָאֵלֶּה בְּמַלְכוּת אֲרִתְחָשְׁטָא מֶלֶךְ פָּרַס עֲזָרָא בֶן שְׂרָיָה בֶן עֲזָרְיָה בֶן חֶלְקִיָּה: בֶּן שְׁלֹמֹם בֶּן צְדוּק בֶּן אַחִיטוֹב". וכן בדברי הימים (א' ה', לח): "וְאַחִיטוֹב הוֹלִיד אֶת צְדוּק וְצְדוּק הוֹלִיד אֶת שְׁלֹמֹם: וְשְׁלֹמֹם הוֹלִיד אֶת חֶלְקִיָּה וְחֶלְקִיָּה הוֹלִיד אֶת עֲזָרְיָה".

כמו כן, שריה, קרובו של עזרא, הנזכר עימו כמה פעמים כאחד הכהנים החשובים שעלו עם זרובבל, קרא לבנו מְרָיָה, על שם סבי סבו מְרִיּוֹת (עזרא ז', ג-ג): "בֶּן שְׁלֹמֹם בֶּן צְדוּק בֶּן אַחִיטוֹב: בֶּן אֲמֶרְיָה בֶּן עֲזָרְיָה בֶּן מְרִיּוֹת". ומריות מופיע גם בשושלת של עזריה בדברי הימים (א' ט', יא): "וְעֲזָרְיָה בֶן חֶלְקִיָּה בֶן מְשָׁלִם בֶּן צְדוּק בֶּן מְרִיּוֹת בֶּן אַחִיטוֹב נָגִיד בֵּית הָאֱלֹהִים".

לפי אפשרות זו ייתכן גם שיהושע, בתור האחראי על עבודת המקדש, מופיע בכל זאת עם המנהיגים הרוחניים באמנה, שכן אפשר ש'צדקיה', הנזכר באמנה אחרי נחמיה, הוא למעשה יהושע הכהן הגדול, שנקרא כן על שם אביו 'יהוצדק'. ורק זרובבל אינו מופיע, כיוון שהוא איש מעשה בלבד ואינו מופקד על התחום הרוחני.

אמנם, מכל מקום קושיה זו אינה קשה דווקא על ההסבר שהאמנה הייתה בימי זרובבל, שכן את אותה השאלה בדיוק ניתן לשאול גם על התפיסה המקובלת: מדוע לא נזכר אלישיב, נכדו של יהושע, שהיה הכהן הגדול בעת שבה עלה נחמיה (על פי נחמיה ג', א), כחתום ראשון באמנה?

כמו כן, מדוע לא ציין נחמיה בחתימתו על האמנה שהוא חותם בתור הפחה של ארץ יהודה, כפי שציין זאת בהמשך הספר (נחמיה ה', יד; י"ב, כו), ובמקום זאת בחר לחתום בתור התרשאת - דהיינו שר במלכות פרס? לפי הסברנו, כאמור לעיל, התואר 'התרשאת' מוצמד לנחמיה רק בימי זרובבל, אך אם האמנה נחתמה כשהיה נחמיה פחה - לא ברור מדוע אין הוא מציין זאת.

הרי שקושיה זו, מדוע לא נזכרו הכהן הגדול והפחה באמנה, אינה קשה רק על הסברנו אלא על כל הסבר שהוא.

3. מיקום מעמד קריאת התורה והאמנה

אחרי שסרו הקושיות המתבקשות בעניין מקומם של עזרא ונחמיה בעליית זרובבל, ומנגד בעניין מקומם של זרובבל ויהושע בכריתת האמנה, נעבור לשאלה המרכזית: מדוע הכתובים מסודרים כך? מדוע בחר נחמיה להכניס את סיפור מעמד קריאת התורה ומעמד כריתת האמנה דווקא באמצע תיאור מעשיו, ולא הובאו הדברים בתחילת ספר עזרא, בעת שהתרחשו מאורעות אלו בפועל?

כמדומה שהתשובה הפשוטה ביותר היא שחציו הראשון של ספר עזרא עוסק בתהליך המורכב של בניית בית המקדש, בצל הקשיים השונים שהערימו גויי הארץ על העולים מבבל. לכן הכתוב בספר עזרא בוחר להתמקד באחד משני המאורעות המכוננים שארעו באותו יום מיוחד - ראש השנה, והוא חידוש עבודת הקרבנות לאחר עשרות שנים של הפסקה. לאחר מכן ממשיך הספר לעסוק בהתקדמות הבנייה תחת התנגדות הגויים, בהובלת זרובבל ויהושע.

לעומת זאת, ספר נחמיה עוסק בהשבת כבודה של ירושלים ומרכזיותה בקרב השבים מהגלות, לאחר שנים של ניתוק ממנה ומהמקדש שכבר עומד בנוי זמן רב, עקב התנכלויות הגויים ותקיפותיהם נגד העיר החשופה. לכן בתוך תיאור ההיערכות להטלת הגורלות שיקבעו מי יעלה לירושלים כדי לחזק את ההתיישבות בה, משלב נחמיה את תיאור קריאת התורה וכריתת האמנה, שבסופו מודגשות המצוות המקשרות את העם אל המקדש, וממילא גם אל ירושלים עיר הקודש. באותו מעמד נתקנות גם תקנות המעצימות את מעמדו של המקדש.

להלן ציטוט הפסוקים תוך הדגשת האזכורים הרבים של המקדש (נחמיה י', לג-מ):⁴²

והעמדנו עלינו מצות לתת עלינו שלשית השקל בשנה לעבדת בית אלוהינו:
 לקחם המערכת ומנחת התמיד ולעולת התמיד... וכל מלאכת בית אלוהינו:
 והגורלות הפלנו על קרבן העצים הפהנים הלויים והעם להביא לבית אלוהינו
 לבית אבותינו לעתים מזמנים שנה בשנה לבער על מזבח ה' אלוהינו כפתוב
 בתורה:

ולהביא את בכורי אדמתנו ובכורי כל פרי כל עץ שנה בשנה לבית ה':
 ואת בכרות בנינו ובהמתנו כפתוב בתורה ואת בכורי בקרינו וצאנינו להביא
 לבית אלוהינו לפהנים המשרתים בבית אלוהינו:

ואת ראשית עריסתנו ותרומתנו ופרי כל עץ תירוש ויצהר נביא לפהנים אל
 לשכות בית אלוהינו ומעשר אדמתנו ללויים והם הלויים המעשרים בכל ערי
 עבדתנו:

והיה הכהן בן אהרן עם הלויים בעשר הלויים והלויים יעלו את מעשר המעשר
 לבית אלוהינו אל הלשכות לבית האוצר:

כי אל הלשכות יביאו בני ישראל ובני הלוי את תרומת הדגן התירוש והיצהר
 ושם פלי המקדש והכהנים המשרתים והשוערים והמשררים ולא נעזב את בית
 אלוהינו:

מיד לאחר מכן מסופר על הטלת הגורלות על מנת לשכן בירושלים את מעשר
 האנשים מערי יהודה ובנימין, וכל זאת כדי לחזק את ההתיישבות בירושלים, וממילא
 לייקר את מעמדו של בית המקדש בעיני העם (נחמיה י"א, א-ב):

וישב שרי העם בירושלם ושאר העם הפילו גורלות להביא אחד מן העשרה
 לשבת בירושלם עיר הקדש ותשע הידות בערים:
 ויברכו העם לכל האנשים המתנדבים לשבת בירושלם:

עוד שמעתי ממו"ר הרב אליעזר מלמד, שהצורה המעורפלת שבה מתואר מעמד
 חתימת האמנה, כך שניתן להבין ממנה כאילו הוא ארע בימי נחמיה, מלמדת שאמנה
 זו אכן קיבלה חיזוק נוסף וקבלה מחודשת בימי נחמיה, בעת חידוש ההתיישבות
 היהודית בירושלים וחנוכת החומה.

42. היה מקום לטעון שריבוי אזכורי המקדש באמנה מוכיח שהמקדש אכן היה קיים אז, ואם כן
 האמנה נחתמה לאחר בניית המקדש, בימי נחמיה. אם כי יש בטענה זו ממש, אין זו קושיה
 על העמדה שהאמנה הייתה בימי זרובבל, מאחר ובעיני העולים נראה היה שהמקדש ייבנה
 תוך זמן קצר, וייתכן שהם קיבלו על עצמם את המצוות הקשורות למקדש בלשון זו מתוך
 ציפייה שאכן הדברים יתממשו במהרה. וכן כתב במפורש הראב"ע המובא לעיל בין דברי
 הראשונים המצדדים שעזרא אכן עלה עם זרובבל.

4. למה לא קידשו העולים את הארץ עם שובם

נוסיף ונעמוד על עוד שאלה: אם אכן עזרא עלה עם זרובבל ואז נתייסדה הכנסת הגדולה, מדוע לא קידשו אז את הארץ, אלא רק כשעלה עזרא מבבל כעבור עשרים וארבע שנים?

ראשית, נראה שקושי זה לא קשה דווקא על העמדה שעזרא עלה עם זרובבל, משום שגם אם עזרא לא עלה באותה השעה, היו בין העולים אנשי מעלה שיש לשער שהיה בכוחם לקדש את הארץ. הרי יש להניח שמוסד ה'סנהדרין' - בית הדין הגדול - היה קיים בארץ בימי עליית זרובבל גם אם עזרא לא נמנה עליו. מה גם שבעת עליית זרובבל עזרא עוד היה צעיר לימים יחסית, כנטען לעיל, ואין לצפות שהוא זה שיקדש את הארץ בשעה שזקני הדור לא עשו כן. על כן קושיה זו, מדוע לא קידש מי שבדדו היכולת לקדש את הארץ בימי זרובבל, אינה קשה על שיטה זו יותר מעל השיטה שעזרא לא עלה עם זרובבל.

בנוסף, מדברי התלמוד הירושלמי הנזכרים לעיל (שביעית ו', א), אכן משמע שבאותה השעה קידשו את הארץ למצוותיה, והקושי מצטמצם אפוא רק לשיטת התלמוד הבבלי. גם בתוך התלמוד הבבלי עצמו, הקושי מצטמצם רק לשיטת חכמים בגמרא בערכין (יב, ב - יג, א); שכן לשיטת רבי יהודה שם, מניין שנות השמיטה החל מעת שהחל להיבנות בית המקדש, ואזי אחת משתיים: או שהוא סובר שקדושת הארץ של ימי הבית השני תלויה בהיות המקדש על מכוננו, ואז אין שאלה מדוע לא התקדשה הארץ קודם לכן, או שהוא סובר שאכן קידשו את הארץ בימי זרובבל, אלא שמשעה שנבנה בית המקדש החלו מניין חדש של שנות שמיטה.⁴³

אם כן, מה שנותר להבין הוא את דעת חכמים. אפשר לבאר שקדושת הארץ בימי הבית השני התבססה על ההתיישבות היהודית בארץ והאחזות בה, כפי שכותב הרמב"ם (הלכות בית הבחירה ו', טז): "וכיון שעלה עזרא וקדשה, לא קדשה בכיבוש אלא בחזקה שהחזיקו בה, ולפיכך כל מקום שהחזיקו בה עולי בבל ונתקדש בקדושת עזרא השנייה - הוא מקודש היום". לכן לא היה שייך להחיל קדושה על הארץ בטרם ביססו

43. יש סברה להבנה זו בדעת רבי יהודה. מצינו שלדעת הגאונים המובאים ברמב"ם (הלכות שמיטה ויובל י', ה), אף שההלכה לשיטתם היא כחכמים שאין היובל נחשב לחלק ממחזור השמיטות, ונמנה כשנה בפני עצמה, מכל מקום לאחר שנחרב בית המקדש השני, הפסיקו למנות את היובל כשנה בפני עצמה אלא מונים מחזורים של שבע שנים ברצף. זאת על אף שלדעת רוב הראשונים לא קיימו את מצוות היובל בכל ימי הבית השני. אם כן, ניתן להבין חילוק במניין השנים בין תקופה שבה בית המקדש בנוי לתקופה שבה הוא חרב. ואם כן, אפשר שאף לדעת רבי יהודה, שלדידו אין משמעות לשנת היובל מבחינת ספירת השנים, כל זמן שהמקדש אינו בנוי מונים מניין מסוג אחד, ולאחר שנבנה מונים מניין חדש. ואולי אפשר לבאר זאת בכך שבניין המקדש הוא סמל להאחזותנו בארץ, ולכן רק לאחר שנבנה המקדש אפשר להחיל קדושה על הארץ, קדושה שתוקפה נובע מכח ההתיישבות בארץ.

את ההתיישבות היהודית בה, שהייתה מעורערת מיסודה, הן בשל מיעוט העולים לארץ שנענו להכרזת כורש, והן בשל החשש מפני העוינות של עמי הארץ כלפי העולים. ורק משעברו שנים רבות והישוב לא נחלש אלא התבסס והתייצב על אף הקשיים, אפשר היה להחיל את הקדושה על סמך ההתיישבות בארץ.

על פי דרך זו ניתן לבאר גם את עמדתו של רבי יהודה, שרק לאחר שנבנה בית המקדש, שהוא סמל ההתיישבות היהודית הקבועה בארץ, ניתן היה לקדש אותה למצוותיה; אך בהעדר בית המקדש, המגורים בארץ נחשבו עדיין לארעיים ולא ניתן היה להחיל את קדושת התיישבות על הארץ.

5. השמחה בכריתת האמנה

מביאור זה מתעוררת שאלה נוספת: אם לשיטת התלמוד הבבלי קדושת הארץ הוחלה בפועל שנים לאחר עליית זרובבל, כלומר הרבה אחרי כריתת האמנה לפי דברינו, מדוע הייתה שמחה גדולה כל כך בעת קבלת המצוות התלויות בארץ באמנה? הלא בפועל הם התחייבו במצוות רק שנים לאחר מכן!

ראשית, יש לזכור כי גם כאשר קיבלו ישראל על עצמם את המצוות במעמד הר גריזים והר עיבל, שהשווה בידי חז"ל למעמד כריתת האמנה כאמור, לא התחייבו באותה שעה במצוות שביעית ויובל ותרומות ומעשרות, אלא רק לאחר ארבע עשרה שנים שבהן כבשו את הארץ וחילקוה. השמחה הייתה על כריתת הברית עם ה' וקבלת המצוות עליהם, כמו שכתוב (דברים כ"ז, ז-ח; יהושע ח', ל-לב): "וְזָבַחְתָּ שְׁלָמִים וְאָכַלְתָּ שֶׁם וְשָׂמַחְתָּ לְפָנַי ה' אֱלֹהֶיךָ: וְכָתַבְתָּ עַל הָאֲבָנִים אֵת כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת בְּאֵר הַיַּיִטֵּב", "אִזּוֹ יִבְנֶה יְהוֹשֻׁעַ מִזְבֵּחַ לַה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בְּהָר עֵיבָל... וַיַּעֲלוּ עִלְיוֹ עֹלוֹת לַה' וַיִּזְבְּחוּ שְׁלָמִים: וַיִּכְתֹּב שֶׁם עַל הָאֲבָנִים אֵת מִשְׁנֵי תוֹרַת מֹשֶׁה אֲשֶׁר כָּתַב לְפָנָיו בְּנֵי יִשְׂרָאֵל". הוא הדין במעמד האמנה שבכניסה השנייה לארץ.

בנוסף, על פי שיטת רבי יהודה הדבר מובן מאוד, שהואיל וציפוי שבית המקדש ייבנה במהרה סמוך לעלייתם לארץ, ובקיומו תלויה קדושת הארץ כאמור, ממילא התקווה הייתה שתוך זמן קצר ישובו להתחייב במצוות אלו, שכן לא ידעו שיהיו עיכובים של שנים רבות בבנייתו.

אך גם לדעת חכמים, אפשר לבאר שקבלת המצוות הללו באמנה הייתה בעלת חשיבות רבה. חכמים לא רצו שהעם יתרגלו למציאות שבה אין מקיימים את המצוות התלויות בארץ כשמיטה ותרומות ומעשרות, ולאחר שתתקדש הארץ יקשה עליהם לקיימן לאחר שהתרגלו לעבוד כל שבע שנות השמיטה ולכנוס את כל יבול השרה אליהם הביתה. לכן הייתה חשיבות מרובה להתחיל בקיום מצוות אלו מיד עם היכנסם לארץ, ובכך לקבע את חיובן בתודעה, ועל קבלת המצוות הללו כבר מעתה, אף שלא היו חייבים בכך, הייתה השמחה גדולה.

6. ביאור דברי הגמרא ורש"י במגילה

כעת נותר לנו לבאר את דברי הגמרא במגילה הנזכרת בתחילת המאמר, ודברי רש"י שעליה, שמשמשים מקור עיקרי לתפיסה הרווחת שעזרא לא עלה עם זרובבל. נצטט שוב את לשון הגמרא ורש"י (מגילה טז, ב):

אמר רב ואיתימא רב שמואל בר מרתא: גדול תלמוד תורה יותר מבנין בית המקדש, שכל זמן שברוך בן נריה קיים - לא הניחו עזרא ועלה. שכל זמן שברוך בן נריה קיים לא הניחו עזרא ועלה - שיש לך לתמוה: למה לא עלה עזרא עם זרובבל בימי כורש, עד השנה השביעית לדריוש האחרון לאחר שנבנה הבית, כמו שכתוב בעזרא: "ויבא ירושלם בחדש החמישי היא שנת השביעית למלך וגו'" (עזרא ז). ובמדרש, שהיה לומד תורה מפיו ברוך בן נריה בבבל, וברוך לא עלה מבבל, ומת שם בתוך השנים הללו...

נראה לבאר שהגמרא שם לא התכוונה להיכנס לשאלה הנקודתית אם אכן עזרא עלה עם זרובבל או לא, שאין זה הנידון בגמרא שם, אלא הנושא הוא חשיבות לימוד התורה, וכוונת הגמרא לשאול: מדוע עזרא לא קבע את מקומו בארץ ישראל, ונשאר בנכר כל כך הרבה שנים? בין אם עזרא כלל לא עלה, ובין אם הוא עלה ומיד ירד, השאלה עומדת בעינה: למה לא נשאר עזרא בארץ? על כך משיבה הגמרא: משום שהיה צריך ללמוד אצל ברוך בן נריה.

אין חולק שפשטות לשון רש"י מורה שעזרא לא עלה כלל, ולולא הייתה סיבה אחרת מוטב היה להבין כך. אך מאחר וישנן ראיות חזקות כברזל שהוא עלה, בין מהמקרא, בין מדברי חז"ל ובין מדברי רש"י עצמם בספר נחמיה, מוטב לבאר שזו כוונת הגמרא ורש"י. ואין זה דוחק, כי אין זה הנושא של הגמרא שם.

ז. סיכום

מטרת מאמר זה להוכיח את טעותה של התפיסה המקובלת, שעזרא לא עלה עם זרובבל ארצה לאחר הכרזת כורש, וממילא ששני המאורעות המתוארים בפרקים ח-י בספר נחמיה - קריאת התורה בראש השנה וכריתת האמנה - אירעו בימי עליית נחמיה לארץ. תפיסה זו עומדת מול קושיות רבות מהמקרא ומדברי חז"ל, המזמינות אותנו להגיע להבנה אחרת, שלטענתנו היא המסתברת במקרא ובחז"ל: עזרא אכן עלה עם זרובבל, ובאותה העת אירעו שני המאורעות הללו, מעמד קריאת התורה ומעמד כריתת האמנה. מלבד הקושיות על התפיסה המקובלת, ראיות רבות מחזקות את השיטה השנייה.

את הקושיות העולות מהמקרא ניתן לחלק לכמה סוגים. סוג אחד הוא קושיות מתוכן המאורעות, כמו כיצד ייתכן שראשי העם לא הכירו את מצוות הסוכה בזמן שעזרא ואנשי הכנסת הגדולה פעלו בארץ כבר למעלה מעשור שנים, או כיצד ייתכן שכאשר

עזרא נחשף לראשונה לנישואי התערובת הוא יצא חוצץ כנגד התופעה, ואילו כאשר עם ישראל שבו לחטוא בזה לנגד עיניו של עזרא הוא הגיב בסלחנות.

סוג אחר הוא קושיות מתוך השוואה בין המקראות בספרים עזרא ונחמיה, כמו הסתירה בין תיאור מצוות הסוכה בימי נחמיה, שם נאמר שזו הפעם הראשונה שעם ישראל יושבים בסוכות מאז ימי בית ראשון, ובין הנאמר בספר עזרא שכבר בימי זרובבל עשו את חג הסוכות; זהות המילים בתיאור ההתכנסות לירושלים שבספר עזרא למילים בתיאור שבספר נחמיה, המעידה כי מדובר באותו מאורע; כיצד ייתכן שהכהנים החתומים על האמנה הם אלו שעלו עם זרובבל לארץ, כמעט ארבעים שנה קודם לכן, כאשר אנו יודעים מהפסוקים שבימי נחמיה מי שעמדו בראש משפחות הכהונה היו בניהם של אלו שעלו עם זרובבל; כיצד ייתכן שעם ישראל קיבלו על עצמם לקיים את המצוות התלויות בארץ באמנה, שהעולה מכך הוא שער עתה הם התרשלו בקיומן, בשעה שהכתוב מעיד שהם קיימו אותן עוד מימי זרובבל.

קושיות נוספות עולות מתוך התבוננות בסגנון הלשוני שבו נכתבו הספרים עזרא ונחמיה, כמו המעבר מחודשים עבריים בימי זרובבל לחודשים בבליים בימי נחמיה, וחזרה לחודשים עבריים בתיאור קריאת התורה וכריתת האמנה; המעבר מכתובה המתארת את המאורעות בגוף ראשון, המאפיינת את ספר נחמיה, לתיאור בגוף שלישי שמצוי רק בספר היחס ובמעמד קריאת התורה; המעבר מן הכינוי 'התרתא' שבו מכונה נחמיה בעת עליית זרובבל, בקריאת התורה ובחתימה על האמנה, לכינוי 'הפחה' שניתן לו בעת עלייתו ארצה כאשר נתמנה לכך ע"י דריווש הפרסי.

עוד קשיים עולים מהמקראות, כמו העובדה שקיימו את קריאת התורה בחצר שלפני שער המים ולא בחצר המקדש, תיאור עזרא בתפקיד סופר המקריא את דברי התורה ולא כמנהיג המוביל את המעמד כיאה למנהיג הדור.

הוספנו כמה ראיות מדברי חז"ל הן לעליית עזרא עם זרובבל, כמו מדרש סדר עולם זוטא, מדרש תנחומא ועוד; והן לכריתת האמנה בימי זרובבל, כמו הראיה מקרבן העצים ומהירושלמי ש"מאליהן קיבלו עליהן את המעשרות" במעמד זה של כריתת האמנה.

לאחר מכן התמודדנו עם כמה קושיות שניתן להקשות על גישתנו זו: היכן מוזכר עזרא בעליית זרובבל; למה לא נזכרו זרובבל ויהושע הכהן הגדול באמנה; מדוע הובאו מעמד קריאת התורה והאמנה דווקא במיקום זה של הספר, ועוד.

לסיום הראינו שגם את דברי הגמרא במגילה ורש"י שעליה ניתן לפרש באופן שיתאימו לגישתנו, שעזרא עלה עם זרובבל, ובכך גם ליישב את הסתירה בדברי רש"י במגילה ובנחמיה.

בשלהי הדברים, יש להבהיר את ההבדל העקרוני בין התפיסה הרווחת לזו שהוצגה כאן. על פי התפיסה הרווחת, עולה שמצבו הרוחני של העם השב לציון היה במשך שנים רבות בשפל המדרגה, מבלי שמישהו מבעלי ההנהגה הרוחנית הצליח לחולל שינוי. בנוסף, עולה שפעליו של עזרא מאז הגעתו לארץ נחלו למעשה כישלון חרוץ, שכן מלחמתו בנישואי התערובת נחלה כישלון - והצריכה תשובה ותיקון בחתימת האמנה, וכן כשקידש את הארץ איש לא שם על לב - עד שבאמנה כולם קיבלו על עצמם לקיים מצוות אלו. רק כשנחמיה נכנס לתמונה, הכל מסתדר בפתאומיות מעוררת תימהון, וגם אז עזרא מתפקד כסופר ולא כמנהיג לצד נחמיה.

לעומת זאת, מכל הראיות שהבאנו עולה שאמנם המצב הרוחני של העם בגלות בכל היה בכי רע, אך הגעתם לארץ הביאה עמה התעוררות ספונטנית של העם לתקן את הדברים. גם פעליו של עזרא לתיקון הרוחני של העם, לאחר שעלה בפעם השנייה, הצליחו מאוד; המצב המתוקן נשמר עד מותו של עזרא באופן מלא. אמנם בעיית נישואי התערובת הופיעה שוב לאחר מות עזרא וחזרת נחמיה לפרס, ונראה שניסיון קשה זה דרש עבודה ממושכת; אך מכל מקום התיקון הרוחני של עזרא הותיר את רישומו בעם שנים רבות לאחר מותו, ובמידה רבה גם עד ימינו אנו.⁴⁴

44. משמעות נוספת לדברים עשויה להיות לגבי השלבים בתהליך שיבת ציון בתקופתנו, הדומה מבחינות רבות לתקופת עזרא ונחמיה. עם זאת יש גם הבדלים משמעותיים בין התקופות, ועל כן לא נעשתה כאן השוואה כזו.